

UDK 02(430)"18/19"(091)
94(430)"18/19"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 23. 2. 2001.

Prilog poznavanju njemačkog knjižničarstva i doprinos Ivana Kostrenčića razvoju hrvatskog knjižničarstva u 19. stoljeću i početkom 20.

IVICA ZVONAR

Odsjek za povijesne znanosti HAZU
Zagreb, Republika Hrvatska

Autor u ovom radu nastoji u osnovnim crtama prikazati dosege u području razvoja knjižnica i knjižničnog poslovanja u njemačkim zemljama te sličnosti i utjecaj toga razvoja na razvoj hrvatskog knjižničarstva. Posebno se opisuje uloga i doprinos hrvatskoga sveučilišnog knjižničara Ivana Kostrenčića. U tom kontekstu su naznačene opće političke i društvene prilike te je prikazan razvoj najznačajnijih knjižnica, postignuća u izgradnji knjižničnih zgrada, tehnike izgrađivanja i stvaranja knjižničnih zbirki i kataloga, i kadrovska struktura knjižničnoga osoblja.

Društveno okružje i položaj knjižnica i knjižničarstva u njemačkim zemljama¹ tijekom 19. stoljeća

Razdoblje kraja 18. i početka 19. stoljeća u povijesti knjižnica njemačkih zemalja poznati njemački teoretičar i povjesničar knjižničarstva Georg Leyh je nazvao dobom sekularizacije. Ono se očitovalo kao jedno kaotično ratno i poratno razdoblje u kojem je bilo izgubljeno, uništeno, rasprodano i odneseno iz njemačkih knjižnica u druge zemlje mnoštvo vrijedne knjižnične građe.² Općenito možemo reći da je doba Francuske revolucije bilo popraćeno nacionalizacijom i centralizacijom knjižnih

¹ Pojam "njemačke zemlje" se povijesno, gledano u stoljetnim rasponima, odnosio na različite prostore, koji su činili državno-pravno vrlo različite strukture. U tom kontekstu postoji niz historiografskih rasprava koje govore o složenosti i prijeporu u pokušaju njegova definiranja. U ovom radu pod pojmom "njemačke zemlje" misli se ponajprije na prostore koji se tijekom 19. i početkom 20. stoljeća nalaze u sklopu Njemačke Konfederacije, odnosno Njemačkog Carstva i zapadnog dijela Habsburške Monarhije (Cislajtani-ja).

² Mnoštvo rukopisa iz njemačkih knjižnica je bilo odneseno u Belgiju, Nizozemsku, Francusku i dr. Usp. Georg LEYH, "Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (2), Band 3. *Geschichte der Bibliotheken*, Wiesbaden 1957., 159.-164.

fondova mnogih crkvenih, samostanskih i dvorskih knjižnica. Zbog političko-teritorijalnih promjena³ ukidaju se ili sele mnoga sveučilišta (npr. Bavarsko sveučilište), a tako su se i knjige premještale, uništavale ili pak mijenjale svoje vlasnike. Zato u to vrijeme sve češće dolazi do ujedinjavanja više manjih zbirki u velike knjižnice po uzoru na Nacionalnu knjižnicu u Parizu ili Kraljevsku knjižnicu u Berlinu. Najveće knjižnice poprimaju karakter nacionalnih knjižnica, čiji je osnovni zadatak da prikupljaju i čuvaju knjige tiskane ili objavljene na nacionalnom teritoriju ili u inozemstvu, a tiču se dotičnog naroda. Zakonima o obvezatnom primjerku te knjižnice dobivaju najvažniji dio građe. U 19. stoljeću su, na više mjesta, utemeljene velike javne knjižnice, poput sveučilišnih knjižnica u Erlangenu, Breslauu (danas je to Wrocław), Würzburgu, Heidelbergu, te pokrajinske knjižnice u Ulmu, Regensburgu i drugdje.⁴ Pod utjecajem ideja Francuske revolucije, ali i zahtjeva za slobodom tiska i ukidanjem cenzure koji su ubrzali demokratizaciju pisane riječi, dolazi do izražaja ideja o knjižnici kao javnoj i svima dostupnoj ustanovi.⁵

Epoha romantizma poticala je kreativnost i intuiciju te razvoj nacionalne književnosti, a sve je više brige bilo posvećeno njegovanju vlastite kulturne baštine. S korijenima u prosvjetiteljstvu i racionalizmu, građanska kultura Europe poprimila je u 19. stoljeću univerzalni karakter. Politički ideal joj je bio slobodan i razuman građanin. Radi obrazovanja i odgoja takvoga građanina država se bavila kulturnom i prosvjetnom politikom, uvođenjem mreže osnovnog obrazovanja, pedagoškim reformama, otvaranjem škola i fakulteta različitih usmjerenja. Revolucije 1789. i 1830. godine pružile su mogućnosti ostvarivanja karijere talentima iz ni-

³ Čedomir POPOV, *Građanska Evropa: (1770-1871)*, Novi Sad 1989., knj. 1, 160.-162, 280.-285., knj. 2, 103.-127., 363.-390. i Jean-François NOËL, *Sveto Rimsko Carstvo*, Zagreb 1998., 191.-194. Raspad Svetog Rimskog Carstva i porazi njemačkih država, a posebno slom Pruske 1806. godine u "četvrtom koalicijskom ratu", predstavljaju prekretnicu u njemačkoj povijesti. Tada u Pruskoj započinje niz reformi s ciljem promjena u organizaciji države i upravne vlasti (ograničena socijalna reforma, vojna reforma, stvorena je Vlada na čelu s državnim kancelarom, 1809. godine utemeljeno Sveučilište u Berlinu). U razdoblju od 1806. do 1809. godine i u Austriji su bili izneseni zahtjevi za reformama, ali dolaskom Metternicha nastavio se apsolutistički oblik vladavine. Godine 1813. raspada se Rajnski savez. Njemačku Konfederaciju stvorenu na Bečkom kongresu 1814./1815. godine, činilo je ukupno 39 država članica. Godine 1834. bio je stvoren Njemački carinski savez, koji je imao političku važnost za ujedinjenje Njemačke oko Pruske, a bez Austrije. Godine 1871. završeno je ujedinjenje njemačkih zemalja proglašenjem Njemačkog Carstva. Habsburška Monarhija je uz vojne poraze (Italija 1859. i Sadowa 1866.) i ustavne probleme 1867. godine Austro-ugarskom nagodbom pretvorena u dualističku Austro-Ugarsku Monarhiju te biva suočena i s rastom slavenskih nacionalnih pokreta.

⁴ G. LEYH, n. dj., 151.-159.; Dora SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu 1874.-1918.*, doktorska disertacija, Zagreb 1996., 64. Usp. Džiatzkov rad o razvoju i položaju njemačkih knjižnica, s posebnim osvrtom na Prusku, Karl DZIATZKO, *Entwicklung und gegenwärtiger Stand der wissenschaftlichen Bibliotheken Deutschlands mit besonderer Berücksichtigung Preussens*, Leipzig 1893., 96.-128.

⁵ Aleksandar STIPČEVIĆ, *Povijest knjige*, Zagreb 1985., 485.-486.

žih i siromašnijih slojeva društva. Otvarao se prostor za napredovanje u sferama poslovnog života, obrazovanja, umjetnosti i znanosti. Obrazovanje je donosilo društveno priznanje i mogućnost karijere u državnoj službi, politici ili u nekoj od slobodnih profesija.⁶ Brojna sveučilišta, uključivši većinu švicarskih te onih u Habsburškoj Monarhiji i baltičkim dijelovima Rusije, služila su se njemačkim jezikom. Osim u romanskim zemljama i Britaniji, a donekle čak i u njima, uglavnom je bio prihvaćen njemački model sveučilišta. U 19. stoljeću većina društvenih i humanističkih znanosti konstituirala se u samostalne discipline (npr. psihologija, knjižnična znanost i dr.), definirajući precizno svoj predmet istraživanja, svoje metode i svoju terminologiju. Njemačka je kultura imala snažnu privlačnu moć za ljude u Skandinaviji te istočnoj i jugoistočnoj Europi.⁷

Glas javnosti se izražavao u novinama, časopisima, salonima, klubovima, kavanama i raznim udrugama. Više od 4.000 novina obavještavalo je građane svijeta, a godišnje su se samo u Britaniji, Francuskoj, Njemačkoj i SAD-u tiskali deseci tisuća raznih knjiga.⁸ Zbog poboljšanja prometnih mogućnosti, sve je učinkovitija organizacija knjižarske mreže pa stari oblici prodaje knjiga na sajmovima gube svoju važnost. Njemačka knjižarska udruga zaslužna je za stvaranje preglednih knjižarskih bibliografija, polugodišnjih i petogodišnjih kataloga, koji pružaju mnoštvo korisnih podataka za korisnike i za knjižnice.⁹

U revolucionarno doba povećao se broj znanstvenika i studenata, kao i znanstvena produkcija. Osobito je porastao broj znanstvenih časopisa. U ovom razdoblju je možda više znanstvenih časopisa bilo objavljeno na njemačkom jeziku, nego na engleskom i francuskom zajedno. Od sredine 19. stoljeća bilježimo nastanak stručnih knjižničarskih časopisa od kojih su najpoznatiji *Serapeum* (utemeljen 1840.), *Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekswissenschaft* (1841.), *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (1884.) i *Mitteilungen des österr. Vereins für Bibliothekswesen* (1897.). Javlja se i čitav niz priručnika i rasprava iz područja knjižničarstva i knjižnične znanosti, koji su utemeljili, afirmirali i popularizirali knjižnični diskurs. O tome nam svjedoče rasprave o gradnji knjižnica, ulozi žena u knjižničarstvu, poželjnim osobinama za knjižničare, funkcijama i vrstama kataloga i dr. Važan doprinos razvoju njemačkog knjižničarstva u tom razdoblju je predstavljalo osnivanje austrijskog (1896.) i njemačkog (1900.) knjižničarskog društva.

Razvoj industrije doveo je do porasta migracije stanovništva i do preobražaja gradova. U Njemačkoj osobito rastu po broju stanovnika gradovi uz Rajnu (Köln i dr.), tako da sredinom 19. stoljeća u Njemačkoj 17

⁶ Č. POPOV, n. dj., knj. 1, 166.-173.

⁷ Eric J. HOBBSBAWM, *Doba kapitala: 1848-1875*, Zagreb 1989., 214.

⁸ Eric J. HOBBSBAWM, *Doba revolucije: Evropa 1789-1848*, Zagreb 1987., 122.-125., 233.-247.; Č. POPOV, n. dj., knj. 1, 330.-331., knj. 2, 10.-11.

⁹ Svend DAHL, *Povijest knjige: od antike do danas*, Zagreb 1979., 160.-161.

gradova ima više od 50.000 stanovnika. Ti gradovi su u to vrijeme smatrani velikim gradovima. Berlin, kao najveći njemački grad u to vrijeme ima 500.000 stanovnika. Općenito, gradsko stanovništvo se naglo povećalo u odnosu na seosko. Tako je na kraju 19. stoljeća već 54,3% Nijemaca živjelo u gradovima. Slični procesi su se događali i na prostoru Habsburške Monarhije, gdje je industrijski preobražaj početkom 19. stoljeća poticao proces raslojavanja na selu i migracije stanovništva prema većim gradovima. Monarhija je imala sredinom 19. stoljeća 13 gradova s više od 50.000 stanovnika, a Beč kao najveći grad Monarhije tada ima nešto više od 400.000 stanovnika.¹⁰

Tehničko-tehnološki razvoj u 19. stoljeću zahvatio je sva područja gospodarstva. Promijenili su se alati, energetske izvor, sirovinski materijali i tehnike proizvodnje. Razvila su se nova prometna sredstva (željeznica, parobrod), prometna infrastruktura (prometnice, mostovi i dr) i niz novih proizvoda. Porast gradova je uvelike promijenio dotadašnje načine gradnje. Posvuda se grade nove zgrade i tvornice, banke, trgovačke kuće, tržnice, željezničke stanice, stambene četvrti. Od važnijih izuma koji su ušli u uporabu tijekom 19. stoljeća valja istaknuti novi tiskarski i pisači stroj. Od sredine 19. stoljeća koristi se fotografija, počinje se koristiti telegraf, nešto kasnije i telefon, a krajem 19. stoljeća električna energija se počela koristiti za rasvjetu. Telegrafija je preobrazila vijesti, što je naslutio Julius Reuter (1816.-1899.) kad je 1851. godine osnovao prvu telegrafsku agenciju u Aachenu. Telegrafski sistem je koristio vladama u vojne, policijske i administrativne svrhe, o čemu nam svjedoči velik broj poslanih telegrama u Austriji i drugim zemljama.¹¹ Svi ovi tehničko-tehnološki noviteti donijeli su velike promjene u svakidašnjem životu ljudi - od načina stanovanja, savjete i grijanja, do sredstava prijevoza i putovanja, načina komuniciranja i zabavljanja.¹² Stoga, sredinom 19. stoljeća možemo uočiti doista revolucionaran fenomen - zahvaljujući tehnologiji i znanosti prvi put se neke vrste znanstvenih i umjetničkih djela moglo reproducirati jeftino i u velikim razmjerima. Tako dolazi do mogućnosti kupovanja knjiga i udžbenika na otplatu i dr. Ni u jednom prethodnom društvu nije bila kupljena tolika količina starih i novih knjiga, predmeta, slika, statua, dekorativnih arhitektonskih struktura i ulaznica za muzičke i kazališne predstave.¹³

U to vrijeme knjižnice u njemačkim zemljama postaju važan instrument za razvoj sveučilišne nastave i znanosti u cjelini. One uz pomoć knjižničara čuvaju i prenose postojeća znanja te stvaraju upotrebljive ka-

¹⁰ E. J. HOBBSAWM, *Doba kapitala*, n. dj., 214., 243.

¹¹ Isto, 53.

¹² E. J. HOBBSAWM, *Doba revolucije*, n. dj., 151.-153.; Č. POPOV, n. dj., knj. 1, 22, 309.-312., 353.-398., knj. 2, 131.-135.

¹³ E. J. HOBBSAWM, *Doba kapitala*, n. dj., 222.-225.

¹⁴ G. LEYH, n. dj., 169.-171.

taloge koji daju informacije o fondu i pružaju izvore za rad.¹⁴ Tako knjižnice pridonose razvoju civilizacije i boljoj komunikaciji među ljudima.¹⁵ Dakle, društvena svrhovitost knjižnice i knjižničarstva, kao elemenata kulturnog i znanstvenog napretka postala je tijekom 19. stoljeća sve očiti-tija, a težnje za sveučilišnom institucionalizacijom i afirmacijom knjižni-čarstva su krajem 19. i početkom 20. stoljeća dale svoje prve rezultate osnivanjem katedri za knjižničarstvo pri nekim europskim sveučilištima. Tome su uvelike pridonijela nastojanja oko usustavljivanja stručnog ispi-ta i tečajevi za obrazovanje knjižničara u Francuskoj, Engleskoj, Italiji, Njemačkoj i drugdje.¹⁶ Također, neki od najpoznatijih njemačkih teore-tičara knjižničarstva i knjižnične znanosti, poput Schrettingera, Petz-holdta, Dziatzka, Grassauera te prvoga hrvatskoga sveučilišnog knjižni-čara Ivana Kostrenčića¹⁷, započeli su tijekom 19. stoljeća svoj plodan rad na razvoju i afirmaciji knjižničarstva. Stoga možemo reći da upravo raz-voj knjižnica i pojava knjižnične znanosti predstavljaju jedan od odgovo-ra na niz novovjekovnih znanstvenih, tehnoloških i društvenih revoluci-ja, koje su potencirale porast informacija te potrebu za kvalitetnijom obradom i organizacijom novonastalih znanja, kako bi ono bilo dostup-nije korisnicima. "Zbog toga se i proučavanje knjižničarstva, njegove teorije i prakse te mijena što se zbivaju u promjenljivim društvenim zbi-ljama može postaviti kao jedan od preduvjeta za razumijevanje načina na koje se nastoje ostvariti ciljevi određena društva u određenim društveno-povijesnim okolnostima".¹⁸ Kroz pokušaj prikaza i analize njemačkog knjižničarstva tijekom 19. i početkom 20. stoljeća, a s osvrtom na ulogu Ivana Kostrenčića u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, ovaj rad nastoji pridonijeti tome.

Kratki pregled najpoznatijih njemačkih knjižnica u 19. stoljeću

a) Sveučilišne knjižnice

U svojim razmatranjima o povijesti njemačkog knjižničarstva G. Leyh ističe da je početkom 19. stoljeća bila prepoznata važnost sveučilišnih knjižnica za razvoj znanosti, a tome su osobito svojim radom pridonijeli učeni ljudi toga vremena poput F. A. Wolfa, W. von Humboldta, te mnogi drugi. Stoga, kao što se vidi u daljem tekstu, sveučilišne knjižnice tijekom 19. stoljeća počinju svoj snažni razvoj. Primjerice, početkom 19. stoljeća sveučilišna knjižnica u Breslauu je preuzela knjižnu građu od 91

¹⁵ Tatjana APARAC-GAZIVODA, *Teorijske osnove knjižnične znanosti*, Zagreb 1993., 14.

¹⁶ Salamon FRANKFURTER, *Die Qualifikation für den staatlichen Bibliotheksdienst in Oesterreich*, Wien 1898., 19.-22.

¹⁷ Dora SEČIĆ, Ivan Kostrenčić: *prvi hrvatski sveučilišni bibliotekar-der erste kroa-tische Universitätsbibliothekar-first Croatian university librarian*, Lokve 2000.

¹⁸ T. APARAC-GAZIVODA, n. dj., 13.

samostana, staru sveučilišnu knjižnicu Leopoldinu s 8.900 svezaka, knjižnicu ukinutog sveučilišta u Frankfurtu na Odri s 28.000 svezaka i oko 300 rukopisa te jednu zakladu s 8.000 svezaka. Nakon izlučivanja duplikata, knjižnica je 1823. godine imala 120.139 svezaka. Nakon napoleonskih ratova, temelj nove sveučilišne knjižnice u Bonnu činilo je 6.000 svezaka iz ukinutog sveučilišta u Duisburgu te 8.700 svezaka privatne knjižnice polihistora i višeg knjižničara iz Erlangena Gottlieba Christopha Harleša, a dobivene su i neke druge zbirke, pa je knjižnica u vremenu od 1819. do 1854. godine narasla na više od 120.000 svezaka. Sveučilišna knjižnica u Münchenu nastala je na temelju preuzimanja građe iz knjižnice Katoličkog sveučilišta, a sveučilišna knjižnica u Berlinu je povećala svoj fond dobivanjem obvezatnog primjerka, akademiskom razmjenom, dobivanjem duplikata od Kraljevske knjižnice iz Berlina, darovima i sudjelovanjem u preuzimanju knjižnica koje je ministarstvo kupilo. Ove četiri knjižnice, smatra G. Leyh, pokazuju tipične načine nastajanja novih znanstvenih knjižnica.¹⁹

S obzirom na stanje fonda, sveučilišna knjižnica u Göttingenu je sredinom 19. stoljeća imala 350.000 svezaka te je tako i u to vrijeme još uvijek najbogatija i najznačajnija njemačka sveučilišna knjižnica, dok je sveučilišna knjižnica u Münchenu s 220.000 svezaka bila druga po veličini, a sveučilišna knjižnica u Berlinu sa samo 40.000 svezaka je po veličini fonda najmanja njemačka sveučilišna knjižnica. Godine 1875. sveučilišna knjižnica u Göttingenu je s 400.000 svezaka i dalje najveća njemačka sveučilišna knjižnica.

U prvoj polovini 19. stoljeća novu zgradu dobile su sveučilišne knjižnice u Marburgu i Würzburgu. Sveučilišna knjižnica u Halleu je već 1808. imala određeni radni prostor za osoblje, te malu čitaonicu sa 12 mjesta. U Göttingenu je kvalitetna čitaonica bila otvorena tek 1880. godine. Sveučilišna knjižnica u Königsbergu je od 1810. imala dvije grijane sobe za čitače i osoblje dok u Breslauu od 1815. postoje dvije male prostorije za osoblje i čitače. U Heidelbergu su početkom 19. stoljeća čitači i osoblje bili smješteni zajedno u jednoj sobi, a slična situacija je bila u Münchenu i Tübingenu. Od 1840. u sveučilišnoj knjižnici u Münchenu postoji posebna čitaonica za docente.

Korisnici su se u nekim knjižnicama mogli samostalno koristiti katalogom (npr. u Berlinu, Halleu, Tübingenu). Pri prepisivanju podataka iz kataloga obično je bila zabranjena uporaba tinte, a smjela se koristiti samo olovka. Pravilnikom su knjižnice određivale način i broj posuđenih knjiga te rok vraćanja i moguće kazne za kašnjenje. Vrijedna građa, poput rukopisa, mogla se posuditi samo uz posebnu dozvolu nadležnog ministra. Sveučilišna knjižnica u Göttingenu je zbog liberalnog pristupa u posudbi građe imala najveći broj posudbi. Velik i učestali problem knjižnicama bila je potreba da zimi griju i osvijetle čitaonice, i zato su one ta-

¹⁹ G. LEYH, n. dj., 229.-232.

da bile vrlo malo sati otvorene za korisnike. U prvoj polovini 19. stoljeća sveučilišne knjižnice su bile otvorene tek nekoliko sati tjedno.

Zanimljiv način uprave knjižnicom postojao je u Göttingenu, a tekao je po sistemu kolegija - svi zaposlenici su se na tjednom sastanku međusobno savjetovali i dogovarali, odluke su se donosile glasovanjem, a pri tome je prvi knjižničar bio jednak svim ostalima. Za nabavu knjiga je bila zadužena posebna stručna komisija. U radu knjižnice su dijelom sudjelovali profesori i prorektor sveučilišta. Sličan sistem uprave je bio i u Marburgu.²⁰

R. Heinze je za 1868./69. godinu, na temelju upitnika, prikazao ukupni proračun i kupovnu moć 18 njemačkih sveučilišnih knjižnica. Najviše novca je dobivala sveučilišna knjižnica u Göttingenu (8.702 talira), a najmanje sveučilišna knjižnica u Jeni (1.200 talira). Ukupna svota za 18 knjižnica je iznosila 66.251 talira ili prosječno po knjižnici 3.695 talira. Problematično u ovakvim slučajevima jest to da su knjižnice različitim parametrima iskazivale svoje financijsko stanje pa je svote teško uspoređivati, ako se iz ukupnog proračuna knjižnice jasno ne izdvoje sredstva za kupnju knjiga, uvez, grijanje i slično, ističe G. Leyh. Da su knjižnice bile važne za sveučilište govori nam i podatak da je 1865. godine sveučilišna knjižnica u Göttingenu dobivala 10% (ili 24.587 fl.) od ukupne svote predviđene za potrebe sveučilišta u Göttingenu, a 1864. godine je sveučilište u Münchenu izdvajalo iz proračuna za svoju knjižnicu 4%. Sveučilišna knjižnica u Beču je imala od svih austrijskih sveučilišnih knjižnica najviše novca na raspolaganju (4725 fl.). Dosta manje novaca je imala na raspolaganju Sveučilišna knjižnica u Innsbrucku (nešto preko 1.000 fl.), dok je sveučilišna knjižnica u Grazu imala najmanju svotu (630 fl.). Dakle, tijekom 19. stoljeća njemačke sveučilišne knjižnice su imale znatno veća financijska sredstva na raspolaganju od austrijskih sveučilišnih knjižnica.²¹

b) Dvorske i zemaljske knjižnice

Dvorska knjižnica u Münchenu je početkom 19. stoljeća znatno povećala svoj fond preuzimanjem dvorske knjižnice u Mannheimu (100.000 sv.) te niza samostanskih knjižnica. Osobita pozornost se posvećivala pitanju katalogizacije pa je tako 1811. bilo katalogizirano 180.000 svezaka te je izrađen stručni katalog. Zatim se prišlo razvoju abecednog kataloga kao glavnog kataloga knjižnice, a 1819. godine je M. Schrettinger počeo rad na predmetnom katalogu. Službeno izvješće iz 1830./31. godine o stanju fonda donosi podatak o 355.424 knjige i 18.600 rukopisa, a s duplikatima je 1835. godine stanje bilo procijenjeno na više od 800.000

²⁰ Isto, 245.-256., 278.

²¹ Isto, 240.-241.

svezaka. Philip Lichtenthaler, koji je upravljao knjižnicom od 1826. do 1855. godine, stvorio je temelje knjižnične zbirke, a J. A. Schmeller je tijekom 23 godine rada katalogizirao 22.000 rukopisa za koje je napravio mjesni katalog u 24 sveska. U trećem razvojnem razdoblju knjižnice, koji je tekao za upravljanja Karla Halma u vremenu od 1856. do 1882. godine, rukopisi su putem tiskanog kataloga postali dostupni znanstvenicima za istraživanje. Oko 45.000 rukopisa je u razdoblju od 1858. do 1881. godine bilo obrađeno u 15 tiskanih svezaka. Za korištenje rukopisa i rijetkih djela, bila je potrebna posebna dozvola ministarstva, a samo su državni službenici mogli posuđivati građu iz knjižnice. Posudba izvan grada je bila moguća samo uz posebno odobrenje. S obzirom na navedene razloge, mnogi korisnici su tražili poboljšanje organizacije, navodeći kao primjer rad sveučilišne knjižnice u Göttingenu.

Knjižnica je bila usko povezana s Akademijom, a o njezinoj velikoj važnosti nam govori i činjenica da je već 1809. imala 16 djelatnika - predstojnika (upravitelja), 1 knjižničara, 2 pomoćna knjižničara, 4 kustosa (među kojima je bio bivši benediktinac, i jedan od začetnika knjižnične znanosti, Martin Schrettinger), 1 pomoćnog kustosa, 1 tajnika, 2 pisara i 4 knjižničarska pomoćnika. Statut knjižnice od 20. listopada 1811. godine, G. Leyh je nazvao poveljom njemačke knjižnične povijesti. Tim dokumentom se nastojalo urediti upravljanje i knjižnično poslovanje. Tako je komisija sastavljena od članova Akademije bila zadužena da prati i u tabličnom obliku mjesečno prikazuje rezultate rada knjižnice, da vodi računa o porastu i kvaliteti i reviziji fonda, da kontrolira pristizanje obvezatnog primjerka te pazi na podjelu radnih zadataka i ažuriranje akcisijskog kataloga. Knjižnica je bila smještena u malom i neprikladnom prostoru, a postojala je velika opasnost od požara, glodavaca i krađe. Čitaonica je imala 25 mjesta, a budući da zimi nije bila grijana, radila je tri puta tjedno po 5 sati. Stoga je potreba za gradnjom nove knjižnične zgrade postala sve očiglednija tijekom vremena. Dvorska i državna knjižnica u Münchenu imala je 70-ih godina 19. stoljeća 26 zaposlenih djelatnika i proračun od 40.000 maraka, i bila je otvorena za korisnike 29 sati tjedno, dok je berlinska imala 69 djelatnika a čitaonica je bila otvorena 72 sata tjedno. U Münchenu je čitaonica ujedno bila i prohodna soba, a nije bilo ni dovoljno prostora za kvalitetno uređenje priručne knjižnice s referentnom građom. Korisnici se nisu mogli samostalno služiti katalogom. Godine 1890. po broju svezaka najveća njemačka knjižnica je bila Dvorska i državna knjižnica u Münchenu s 900.000 svezaka.²² Početkom 20. stoljeća radno vrijeme se povećalo na 55 sati tjedno,

²² Erich REYER, "Zur Bibliotheksstatistik", *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (dalje: ZfBw), 10/1893., br. 4/5, 180.-189.

čitaonica je proširena i imala je 200 radnih mjesta, a novac za kupnju knjiga povećao se na 100.000 maraka godišnje. Također se radilo i na poboljšanju sistema katalogizacije i upravljanja knjižnicom.²³

Početkom 19. stoljeća Kraljevska knjižnica u Berlinu je bila suočena s trima glavnim zadacima: potrebom da se uredi katalog, nakon neuspjelih eksperimenata rada bez kataloga, da se stvore nove odredbe vezane uz kadrovsku problematiku i financije te da se napravi nova organizacija upravljanja i knjižničnog poslovanja. U rješenju ovih problema veliku ulogu je imao W. von Humboldt, koji je uspio povisiti financijska sredstva za knjižnicu. Također, knjižnica je bila usko povezana s novoosnovanim sveučilištem pa se tako ostvarila Humboldtova ideja da knjižnica postane glavno oruđe za razvoj sveučilišta. Godine 1810. viši je knjižničar Philipp Buttmann uspio urediti abecedni katalog, a uz pomoć poznatog znanstvenika Schleiermachers razvio je novi sistem upravljanja. U njegovo vrijeme knjižnica je imala 2 viša činovnika, 2 tajnika, pisara i 3 slugu. Za daljnji razvoj knjižnice zaslužan je viši knjižničar Friedrich Wilken (upravljao je od 1817. do 1840.), koji je uspio povisiti financijska sredstva za rad knjižnice te je 1827. godine ishodio zapošljavanje novih djelatnika. Wilken je nastojao izraditi odgovarajući mjesni i predmetni katalog, a za njegove uprave znatno se povećao fond. Tako je knjižnica 1842. godine imala 320.000 svezaka i 6.000 rukopisa. U to vrijeme je znatno porasla posudba knjižnične građe i uporaba čitaonice, koja je bila svaki dan otvorena. Upravljanje knjižnicom je 1842. preuzeo viši knjižničar Georg Heinrich Pertz, koji nastavlja raditi na realizaciji Wilkensove ideje o neovisnosti knjižnice od Akademije i ministarstva. Tada je u knjižnici bilo zaposleno 20 ljudi - 1 knjižničar, 6 kustosa, 5 pomoćnih knjižničara, 2 tajnika, 1 asistent, 1 pisar i 4 slugu. U razdoblju od 1845. do 1861. godine financijska sredstva su se gotovo udvostručila. Pertz je nastojao stvoriti stručni katalog po uzoru na sveučilišnu knjižnicu u Göttingenu, a problem signiranja građe riješio je tako da su signature stvarane od slova i brojki. Također, za vrijeme njegova upravljanja radilo se i na razvoju predmetnog kataloga. Već od 1842. čitaonica je otvorena svakog dana, isprva dvokratno (9-13 i 14-16 sati), a uskoro stalno od 9 do 16 sati, budući da je permanentno rastao broj korisnika. Knjižnica je u svom fondu imala vrijedne zbirke karata, muzikalija, arapskih rukopisa i dr. Kraljevska knjižnica u Berlinu doživjela je krajem 19. stoljeća posebno brz procvat. Knjižnica je 1873. godine imala već 640.000 svezaka, a godišnje povećanje fonda iznosilo je 25.000 svezaka. Za razvoj knjižnice bio je posebno zaslužan Richard Lepsius (upravljao od 1873. do 1884.), jer je pridonio gradnji novih prostora, povećanju financijskih sredstava za rad knjižnice (s 45.000 na 96.000 M godišnje), a reorganizirao je upravljanje knjižnicom tako da je imenovao pet voditelja odsjeka (za tiskana djela, rukopise, glazbu, karte i specijalne zbirke).

²³ G. LEYH, n. dj., 176., 183., 186.-187., 374.

Korisnicima je bilo omogućeno korištenje kataloga, a posudba je počela naglo rasti. Knjižnica je imala 17 kustosa, 17 znanstvenih asistenata, 5 tajnika i 4 sluge. Od 1891. godine radno vrijeme za korisnike povećano je na 12 sati dnevno. Godišnje povećanje fonda je 1898. iznosilo 30.000 svezaka, a proračun knjižnice se 1889. s 96.000 maraka povećao na 150.000 maraka.²⁴

Kraljevska knjižnica u Dresdenu, koja je ujedno bila i zemaljska, imala je 220.000 svezaka, 150.000 primjeraka sitnog tiska i 2.700 rukopisa. Knjižnični fond je bio znatno obogaćen preuzimanjem samostanskih knjižnica i kupnjom privatnih zbirki. Godine 1826. posebno je uređena čitaonica, koja je imala četiri radna stola, a sve se više povećavao broj korisnika i posudba. U knjižnici se vodio abecedni, stručni i predmetni katalog. Knjižnica je bila otvorena četiri dana u tjednu od 10 do 12 i od 15 do 17 sati. Friedrich Adolf Ebert, koji je knjižnicom upravljao od 1828. do 1834. godine, uveo je pismeni ispit za prijem novih djelatnika. Kraljevska knjižnica u Dresdenu se početkom 20. stoljeća razvila u modernu knjižnicu, i to osobito za uprave Huberta Ermischa (1907.-1920.). Tada je uređena čitaonica s 84 radna mjesta i priručnom zbirkom od 9.000 svezaka. Također, od 1911. knjižnica je počela objavljivati nacionalnu sasku bibliografiju, godišnje povećanje fonda iznosi više od 15.000 svezaka, a novac za nabavu knjiga 70.000 M. Korisnicima je dostupan suvremeno izrađen katalog, a posudba građe je u stalnom porastu.²⁵

Dvorska je knjižnica u Stuttgartu preuzimanjem samostanskih zbirki do 1818. godine povećala svoj fond na 150.000 svezaka, a do 1851. fond je narastao na 360.000 svezaka pa je tako ova knjižnica bila jedna od značajnijih njemačkih knjižnica u 19. stoljeću. Knjižnica je u svom fondu imala vrijednu literaturu s područja društvenih i humanističkih znanosti, dok su veće praznine postojale na području prirodnih znanosti. Knjižničari su radili na stvaranju abecednog, predmetnog i stručnog kataloga. Stalan problem u radu bio je nedostatak prostora i knjižničkog osoblja. Tek 1840. čitaonica je bila otvorena svakog dana, a broj radnih mjesta za korisnike povećao se na 20. Prema tome rastao je i broj posuđenih svezaka. Knjižnicom je upravljao kolegij od tri knjižničara. Financijska sredstva za rad knjižnice stalno su rasla.²⁶

Ukupni fond Dvorske knjižnice u Beču, obogaćen kupovanjem i preuzimanjem knjižnične građe drugih knjižnica, 1841. godine iznosio je 234.960 svezaka, a uz dobivanje obvezatnog primjerka godišnje povećao

²⁴ Isto, 190.-196., 339.-342, 347. Primjerice, 60-ih godina se dnevno za rad u čitaonici i posudbu izdavalu 300 do 400 naslova. Godine 1845. knjižnica je držala 423 znanstvena časopisa, a 1866. već 580, od kojih se 354 kupuje (za oko 1.500 talira, odnosno 2250 fl.), dok se ostali dobivaju razmjenom.

²⁵ Isto, 197.-198., 381.

²⁶ Isto, 199.-202.

nje fonda je iznosilo nešto više od 3.000 svezaka. Moritz von Dietrichstein, upravitelj knjižnice od 1826. do 1845. godine, utemeljio je poznatu glazbenu zbirku koja je 1856. imala 12.000 uredno katalogiziranih svezaka. U Dvorskoj knjižnici u Beču tijekom 19. stoljeća stalni problem je predstavljao nedostatak prostora (premala čitaonica i skućeni radni prostori), i loša organizacija posudbe i kratko radno vrijeme za korisnike. Zanimljivo je spomenuti da su cenzori knjižnici povremeno zabranjivali nabavu periodike. U razdoblju od 1847. do 1874. godine pod vodstvom upravitelja Müncha i kustosa E. Birka pristupilo se izradi abecednog kataloga na listićima. Po izradi kataloga, knjižnični fond je imao 300.000 svezaka, a korisnicima je na raspolaganju stajao u listove uvezani abecedni katalog.²⁷

Za razvoj njemačkog knjižničarstva važne su i kneževske knjižnice koje su ujedno bile i zemaljske, u Weimaru, Darmstadtu, Oldenburgu, Gothi, Kasselu i drugdje. Knjižnice su fond obično obogaćivale preuzimanjem samostanskih knjižnica i privatnih zbirki te kupovinom i poklonima. Većinom su razvijale abecedni, stručni i predmetni katalog te su ih nastojale uvezati.²⁸

c) Gradske knjižnice

Gradske knjižnice su najčešće nastale na temeljima starih samostanskih knjižnica, bivših sveučilišnih knjižnica te privatnih zbirki. Obično imaju mali fond, skućene prostore i skromna financijska sredstva za rad. S obzirom na skromna financijska sredstva gradskih knjižnica, postoje i neke iznimke. Tako je Gradska knjižnica u Danzingu 1863 imala 350 talira (525 fl.) za svoj rad, a ona u Magdeburgu 1869. ima 400 talira (600 fl.). Najveća financijska sredstva su imale gradske knjižnice u Leipzigu 1.000 fl., Mainzu 1.200 talira (1800 fl.), Lübecku 2.000 M(1163 fl.), Hamburgu 3.600 M(2093 fl.) i Frankfurtu 3.300 fl.(5.660 M).

Gradska knjižnica u Hamburgu je 1837. godine imala 120.000 svezaka i 20.000 disertacija, a 1853. ukupno je imala 220.000 jedinica građe. Oko sredine 19. stoljeća gradske knjižnice u Breslauu, Trieru i Mainzu imaju 100.000 svezaka, dok ostale imaju puno manji fond. Gradske su se knjižnice obično nalazile u prostorima gradskih vijećnica (npr. u Aachen-u, Kaiserslauternu, Magdeburgu, Stralsundu), škola (Frankfurt, Zwickau, Hamburg), crkava (Breslau) i starih samostana (Lüneburg, Lübeck, Nürnberg). Ovi su prostori bili neprikladni za rad, jer nisu imali odgovarajuće čitaonice i radne prostore. Tijekom 19. stoljeća građe se i nove gradske knjižnice, koje su imale uređene čitaonice, radne sobe za knjižničare i prostor za posudbu građe (npr. knjižnica u Frankfurtu i Kölnu).

---

²⁷ Isto, 172.-175.

²⁸ Isto, 204.-205., 211. Sredinom 19. stoljeća knjižnice u Wölffenbüttelu i Darmstadtu imaju preko 200.000 svezaka, Weimar i Gotha imaju 150.000 sv., Hannover i Karlsruhe imaju oko 100.000 sv., Kassel 69.000 sv., Oldenburg 65.000 sv., Neusterlitz 50.000 sv.

Gradske knjižnice su do duboko u 19. stoljeće imale vrlo malo korisnika i malo posudbi pa je većina još sredinom stoljeća bila otvorena tek 4-6 sati tjedno. U isto vrijeme razna su učena društva (npr. za historiju, književnost, astronomiju i dr.) imala svoje stručne knjižnice koje su u određenom smislu predstavljale konkurenciju gradskim knjižnicama jer su imale vrijedne fondove stručne literature pa njihovi članovi nisu trebali u potrazi za građom posjećivati druge knjižnice.²⁹

Organizacija knjižnica i napredak u profesionalizaciji njemačkog knjižničarstva u drugoj polovini 19. stoljeća, s posebnim osvrtom na Hrvatsku

G. Leyh u svojem pregledu razvoja njemačkog knjižničarstva piše da su tijekom 19. stoljeća postojala dva razvojna razdoblja, koja su se ponajprije odnosila na pruske sveučilišne knjižnice:

- Prvo razdoblje trajalo je do 1870. godine, a bilo je obilježeno težnjama za gradnjom što funkcionalnijih knjižničnih prostora i modernizacijom knjižničnog poslovanja, s obzirom na napredak društva i znanosti.
- Drugo razdoblje počelo je nakon 1870., a bilo je obilježeno djelovanjem poznatih knjižničara Dziatzka i Pietschmanna u Göttingenu, Ermanna u Berlinu i Bonnu, te Milkaua u Greifswaldu i Breslauu. Ovo je razdoblje bilo obilježeno, uz nastavak gradnje novih knjižnica, težnjama za razvojem međuknjižnične suradnje i sustavnim obrazovanjem knjižničara te radom na pitanjima vezanim uz katalogizaciju i klasifikaciju knjižnične građe.³⁰

Najizrazitiji razvoj knjižničarstvo je doživjelo u Pruskoj, i to osobito u sveučilišnim knjižnicama u Göttingenu, Bonnu i Halleu. Dugo vremena je knjižnica Sveučilišta u Göttingenu služila kao uzor, a krajem stoljeća realizirala je mnoga moderna postignuća na području knjižničarstva. Posebice je bio značajan doprinos u pitanju abecednog i stručnog kataloga te obrazovanja knjižničara. Tome su u prilog išle i političke promjene nakon ujedinjenja 1870. godine. Tada je Vlada, pod vodstvom Fr. Althoffa povećala financijsku pomoć knjižnicama, a knjižničari su stvorili odgovarajući sustav stručnog obrazovanja.³¹ Reforma njemačkoga znanstvenog knjižničarstva imala je svoj konkretni materijalni učinak i u 18 novoizgrađenih knjižnica u razdoblju od 1870. do 1940. godine.³² U no-

²⁹ Isto, 220.-226.

³⁰ G. LEYH, "Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), Band 3. Geschichte der Bibliotheken, Leipzig 1940., 805.-811.

³¹ S. DAHL, n. dj., 156.-157.

³² G. LEYH, *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), n. dj., 757.-759.

voustrojenom njemačkom carstvu (1871.) u osnovi su postojale dvije vrste knjižnica: državne (pokrajinske i gradske), kojima su upravljali profesionalni knjižničari sa statusom državnih činovnika, koje su dobivale obvezatni primjerak svoje pokrajine te sveučilišne knjižnice na čelu kojih su ponegdje bili sveučilišni profesori. Unatoč pokušajima unifikacije svaka je njemačka zemlja nakon ujedinjenja i nadalje nastavila donositi vlastite zakone i propise, tako da knjižnice u novom njemačkom carstvu nisu nikada jednako organizirane.³³

Njemačke knjižnice u razdoblju od 1870. godine pa do početka 20. stoljeća i dalje rade na afirmiranju struke te posebno ističu potrebu za obrazovanjem knjižničara. Sve više raste važnost zemaljskih, pokrajinskih i gradskih knjižnica, s obzirom na isticanje potrebe općeg obrazovanja. Također se postupno povećavaju i financijska sredstva za rad knjižnica.³⁴

Zanimljiv je primjer novih trendova u znanstvenom knjižničarstvu u Njemačkoj nakon ujedinjenja otvaranje Carske državne i sveučilišne knjižnice u Strassburgu 1872. godine. Ta knjižnica s dvojom funkcijom je vrlo uspješno obavljala zadaće pokrajinske i sveučilišne knjižnice. Spomenute dvije funkcije počinju se zatim povezivati i u nekim drugim njemačkim zemljama.

Njemačko se knjižničarstvo naglo razvijalo i kadrovskom strukturom. Tako *Zentralblatt* iz 1884. godine donosi neke brojčane pokazatelje toga razvoja: npr. Kraljevska knjižnica u Berlinu je imala 1 višeg knjižničara i 12 knjižničara kustosa, 3 tajnika, 1 činovnika, 9 knjižničarskih pomoćnika i 2 podvornika; Kraljevska knjižnica u Hannoveru zapošljavala je 1 knjižničara, 2 tajnika i 2 knjižničarska pomoćnika; Zemaljska knjižnica u Wiesbadenu imala je 1 knjižničara, 1 tajnika i 1 knjižničarskog pomoćnika, a Zemaljska knjižnica u Kasselu 2 knjižničara, 1 tajnika i 2 knjižničarska pomoćnika. Sveučilišne knjižnice u Königsbergu, Berlinu, Greifswaldu, Breslau, Halleu, Kielu, Marburgu, Bonnu, Münsteru i Braunschweigu imaju po jednog knjižničara i 3 do 4 kustosa. Samo je sveučilišna knjižnica u Göttingenu imala jednog višeg knjižničara i 8 kustosa.³⁵

Adolf Keysser, knjižničar Gradske knjižnice u Kölnu, u svojim se radovima zalagao za veću organizacijsku i financijsku samostalnost knjižnica te za stalnu brigu o zapošljavanju mladih i stručnih djelatnika u knjižnicama. Razvijao je ideju o utemeljenju tzv. regionalnih knjižnica (*Territorial-Bibliotheken*), koje bi se uz svoje općeobrazovne i općeznanstvene značajke brinule o građi regionalnog karaktera. Tu ideju je ponajprije nastojao realizirati na širem prostoru Kölna.³⁶

³³ D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 66.

³⁴ G. LEYH, "Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (2), n. dj., 317, 330.-331.

³⁵ Detaljnije o tome vidi ZfBw, 1/1884.

³⁶ Constantin NÖRRENBURG; "Adolf Keysser", ZfBw, 50/1933., br. 4, 322.-325.

Georg Leyh, u osvrtu prilikom pedesetgodišnjice izlaženja knjižničarskog časopisa *Zentralblatt für Bibliothekswesen*, istaknuo je nekoliko, po njegovu sudu, ključnih datuma u razvoju njemačkog knjižničarstva krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a to su: objavljivanje *Pruskih instrukcija* (1899. godine), utemeljenje Njemačkoga knjižničarskog društva (1900.), tiskanje listića skupnog kataloga Pruske (1903.), objavljivanje skupnog kataloga inkunabula (1904.), rad na osnivanju Međunarodnog ureda za knjižnice (1905.), definiranje pravilnika za knjižničare pruskih knjižnica (1909.), rad na ideji povezivanja znanstvenih knjižnica u sustavu znanosti (1914.-1920.) te uređenje Njemačkoga posudbenog ureda (1924.). U ovom razdoblju, nastoji se prevladati stari pristup ulozi knjižnice (tzv. antikvarno-filološki pristup) koji ne mari za samostalnost knjižnice i knjižničarstva, nego ih podređuje filologiji i drugim humanističkim disciplinama. Stoga se težište stavlja na praktičnu stranu knjižničarstva i knjižnica, naglašava se potreba njihove samostalnosti i autonomnosti knjižničarske struke, a osobito se ističe važnost organiziranja stručnih rasprava u knjižničarskim časopisima i skupovima o bitnim problemima vezanim uz knjižnično poslovanje (npr. katalogizaciju, klasifikaciju), mjesto knjižnice i knjižničarstva u društvu.³⁷

Za razvoj austrijskog knjižničarstva veliku ulogu je imala *Instrukcija za sveučilišne i studentske knjižnice* iz 1825. (*Instruction für die k.k. Universitäts- und Studienbibliotheken, provisorisch erlassen mit Stud. Hof-Comm. - Decrete vom 23. Juli 1825.*). Tom je *Instrukcijom* bilo normirano ukupno knjižnično poslovanje: od pitanja stručnoga knjižničnog osoblja do nabave, obrade i zaštite fonda te rada s korisnicima. Premda je taj dokument trebao imati privremeni karakter, on je u Austriji ostao de facto na snazi do 1918. godine. Uz *Instrukciju* austrijska je Vlada donijela tijekom 19. i početkom 20. stoljeća još niz drugih propisa.³⁸

Ustroj austrijskih knjižnica je bio u mnogo čemu različit od onoga u Njemačkoj. U Austriji su još u 18. stoljeću sveučilišne knjižnice postale i državne (zemaljske) knjižnice sa zadaćom pohranjivanja obvezatnog primjerka. Austrijske sveučilišne i studentske knjižnice ujedno su razvijale i funkcije zemaljskih (nacionalnih) knjižnica. Ferdinand Grassauer je 1883. godine objavio djelo *Handbuch für österreichische Universitäts und studien-Bibliotheken*, u kojem je dao prikaz stanja u austrijskim knjižnicama. Austrija je 1883. godine imala Dvorsku knjižnicu, 6 sveučilišnih knjižnica, 6 studentskih knjižnica, 4 knjižnice visokih tehničkih škola, 23 specijalne knjižnice, 76 gimnazijskih knjižnica, 24 knjižnice realnih gimnazija i 40 knjižnica malih realki. Uz to su postojale još i knjižnice crkvenih ustanova, vojne i privatne knjižnice, itd. Tako je u Austriji bilo 526 knjižnica raznih profila, koje ukupno imaju 4.748.961 svezaka. Godine 1890. Dvorska je knjižnica u Beču imala 500.000 svezaka, dok

³⁷ G. LEYH, "Zum 50. Jahrgangs des Zentralblatts", ZfBw, 50/1933., br. 1/2, 1.-18.

³⁸ Ferdinand GRASSAUER, *Handbuch für österreichische Universitäts und Studien Bibliotheken*, Wien 1883., 31.-65., 191.-225.

je Sveučilišna knjižnica u Beču imala oko 400.000 svezaka. Ostale austrijske knjižnice imaju u to vrijeme znatno manji fond.³⁹

Hugo Alker je u osvrtu na razvoj austrijskog knjižničarstva razvrstao sve austrijske knjižnice do 1918. na tri skupine:

1. državne i javne knjižnice (npr. nacionalne, sveučilišne, školske, zemaljske, studijske, znanstvene i dr.)
2. narodne knjižnice
3. privatne knjižnice.

Po njegovu sudu austrijsko je knjižničarstvo, u organizacijskom smislu, dobilo poticaj reformama Marije Terezije i Josipa II. Oni su stvorili temelj za kvalitetan razvoj državnih knjižnica, budući da sve do sredine 18. stoljeća u Austriji nije bilo državnih knjižnica koje bi bile otvorene za korisnike. Do toga vremena postojale su samo dvorske, plemićke i samostanske knjižnice, koje su bile zatvorene za javnost. Stoga tek tijekom 19. stoljeća počinje austrijsko knjižničarstvo svoj intenzivniji razvoj.⁴⁰

Njemačke i austrijske knjižnice tijekom 19. stoljeća počele su se više otvarati korisnicima. Kontinuirano se povećavao i broj sati, odnosno radno vrijeme knjižnica za korisnike. Tome je nakon 1897. pridonijelo i uvođenje struje. No, najčešće su tijekom školske godine knjižnice bile radnim danom otvorene dvokratno (prije i poslije podne), dok su za vrijeme blagdana i nedjeljom radile jednokratno (prije podne). Za vrijeme školskih praznika neke su se knjižnice zatvarale zbog revizije i uređenja, dok su preostale obično radile manji broj sati prema određenom rasporedu.⁴¹

U usporedbi stanja u Njemačkoj i Austriji možemo primijetiti da je najizrazitiji razvoj knjižničarstvo doživjelo u pruskim sveučilišnim knjižnicama, koje su se tijekom 19. stoljeća snažno razvijale. Njemačke knjižnice su se snažno razvijale i u kadrovskoj strukturi, a imale su i odgovarajuću financijsku potporu. Također su se u Njemačkoj realizirala mnoga moderna postignuća na području knjižničarstva (npr. u pogledu izgradnje knjižničnih zgrada, stručnog obrazovanja knjižničara, u pitanjima katalogizacije i klasifikacije građe i dr.). Razvoj austrijskih knjižnica je u odnosu na njemačke bio nešto slabiji. Austrijske knjižnice su imale manji fond, skromnija financijska sredstva i manje zaposlenih knjižničara.

Postignuća koja smo mogli pratiti razvoj njemačkog i austrijskog knjižničarstva očitovala su se i u Hrvatskoj kroz porastom broja knjižnica. Također se poboljšava njihova organizacija, a počinju se i sve više sli-

³⁹ Isto, 3.

⁴⁰ Hugo ALKER, "Das österreichische Bibliothekswesen", ZfBw, 66/1952, br. 11/12, 423.-446.

⁴¹ F. GRASSAUER, n. dj., 142.-144.; G. LEYH, Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart, *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), n. dj., 683.

jediti razvojni trendovi koji vladaju u njemačkim i austrijskim knjižnicama. Tako u drugoj polovini 19. stoljeća bilježimo nastajanje novih knjižnica. Na prostoru Hrvatske i Slavonije "je u razdoblju od 1877/8.-1884/5. broj učiteljskih knjižnica narasao od 286 na 594, a broj učeničkih knjižnica od 82 na 351 te se broj prvih umnožio za 308 ili 108%, a broj drugih za 269 ili 328%. Razmjerno tomu umnožio se i broj u istih knjižnicah nalazećih se knjiga". Učiteljske knjižnice su, u smislu čl. 94. školskoga zakona, služile "za daljno obrazovanje učitelja u znanstvenom i pedagojskom smjeru", a po odredbi čl. 73. školskoga i nastavnoga reda morala je svaka opća pučka škola imati takvu knjižnicu. Na prostoru bivše Vojne krajine u svih devet građanskih škola postojale su učiteljske knjižnice, a učeničke knjižnice su bile samo u građanskim školama u Otočcu i Petrovaradinu. Također su i pojedine strukovne škole imale odgovarajuće knjižnice u svom sastavu (npr. Kralj. gospodarsko i šumarsko učilište u Križevcima i dr.), a slično je bilo i u srednjim školama (npr. kr. gimnazija u Zagrebu, Senju i dr.).⁴² U Zagrebu je postojala Knjižnica zagrebačkoga prvostolnog kaptola (Kaptolska knjižnica ili Metropolitana utemeljena još 1690.) i Knjižnica Narodnog muzeja, koje su bile nedostupne javnosti. No, postojale su težnje da se to stanje riješi, da se knjižnice uredi i otvore za korisnike. Jedina zagrebačka knjižnica koja je bila sređena i dostupna javnosti je Knjižnica Pravoslavne akademije.⁴³

Godine 1874. bilo je osnovano Sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu te je određeno da se ujedinjavanjem knjižnica Pravoslavne akademije i Narodnog muzeja uredi sveučilišna knjižnica⁴⁴. Stoga je Sveučilište tražilo sposobnog knjižničara koji će moći organizirati rad nove sveučilišne knjižnice. Zalaganjem Tadije Smičiklasa, potporom predsjednika Jugoslavenske akademije Franje Račkoga te uz pomoć rektora Mesića i biskupa Strossmayera na to je mjesto bio izabran Ivan Kostrenčić, a "banskim dekretom od 20. srpnja uzsljedilo je (njegovo, m. op.) imenovanje za kr. sveučilišnog bibliotekara u Zagrebu".

I. Kostrenčić je rođen 1844. godine u Crikvenici, a gimnaziju je pohađao u Rijeci i Senju. U njegovu "Osobniku" u pogledu daljnjeg obrazovanja je upisano: "Podpuno svršeni nauci: bogoslovni na bogoslovnom fakultetu sveučilišta u Budapešti, filozofski-struke historičeske, pomoćnih histor. nauka i slavistike - na bečkom sveučilištu, te za službu bibliotečnu iza propisanog pokusnog službovanja usljed predlaga ces. kr. dvorske biblioteke u Beču". Od jezika je poznao "hrvatski, njemački; glavne slavenske, talijanski; francuzki i magjarski". Kostrenčićeva knjižničarska

⁴² *Izvjeshće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884-5.* Zagreb 1886., 43, 111.-115., 169, 224.-226.

⁴³ Agneza SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873.* Sv. 2. Društvena struktura nosilaca kulturnih institucija i članova vodeće grupe, Zagreb 1988., 97.-105, 110.-111., 124.-126.

⁴⁴ Spisi u arhivu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, 41/1875, 42/1875. (dalje: S. NSK)

služba je počela 1868., kada je bio primljen u Dvorsku knjižnicu u Beču na dvomjesečni probni rok kao "Hilfsarbeiter der kk. Hofbibliothek".⁴⁵ Kasnije je dobio stalno namještenje kao "amanuensis" (pomoćno znanstveno osoblje)⁴⁶, a tijekom rada u Beču je napredovao do prvog amanuensisa u Dvorskoj knjižnici. U svom "bečkom razdoblju" Kostrenčić je u knjižničarskoj službi proveo nešto više od sedam godina. Uz to je bio docent za hrvatski jezik na "kk. Grenz-Verwaltungs-Curse" (1869.-1871.) i učitelj hrvatskog jezika na Terezijanskoj akademiji u Beču (1869.-1875.), a bavio se još prevođenjem i književnim radom. Dolaskom u Zagreb I. Kostrenčić je donio sistem rada i organizacije knjižnice koji je naučio u Austriji pa je tako, primjerice, za katalogizaciju knjižne građe modificirao pravila koja su se rabila u Dvorskoj knjižnici u Beču. Također, njegovo poznanstvo s austrijskim i njemačkim knjižničarima, što je vidljivo iz osobne korespondencije (npr. vezano uz probleme oko zapošljavanja i statusa novih knjižničara i dr.), pomoglo mu je u organizaciji Knjižnice u Zagrebu. Dolaskom u Zagreb Kostrenčić se aktivno uključio u kulturni život zemlje te je 1877. godine postao tajnik i blagajnik Matice hrvatske.

Godine 1875. Kostrenčić je od dotadašnjeg knjižničara Pravoslavne akademije Matije Smodeka primio 23.920 svezaka, a od dr. Franje Račkog je primio Knjižnicu Narodnog muzeja.⁴⁷ Knjižni se fond zagrebačke sveučilišne knjižnice svake godine postupno povećavao, a nastojalo se povećati i radno vrijeme za korisnike. Tako je sveučilišna knjižnica u Zagrebu 1912. godine, nakon Kostrenčićeva odlaska u mirovinu, imala 140.811 svezaka, a uz godišnju novčanu dotaciju od 20.000 K primala je i paušal od 1.000 kruna.⁴⁸

Kao i u pojedinim njemačkim sveučilišnim knjižnicama, a u razdoblju prije osnutka Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu, u knjižnici Pravoslavne akademije službu knjižničara je obnašao sveučilišni profesor Matija Smodek. Tek dolaskom I. Kostrenčića knjižničar postaje profesionalac. Također, u Knjižnici Jugoslavenske akademije službu knjižničara, iako samo formalno, obnašao je sveučilišni profesor Jaromir Haněl, dok je prvi pravi knjižničar bio "pravi član Akademije, poznati hrvatski historik Ivan Krstitelj Tkalčić".⁴⁹ U njemačkom znanstvenom knjižničarstvu u drugoj polovini 19. stoljeća došlo je, kao što smo već napomenu-

⁴⁵ R 6247 (Ivan Kostrenčić, Osobni dokumenti 1903.-1908.), Zbirka rukopisa Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (dalje: NSK, R 6247).

⁴⁶ D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 42.-43. (tumačenje pojma amanuensis)

⁴⁷ S. NSK 42/1875.

⁴⁸ Stevo PETROVIĆ, *Hrvatska kraljevska sveučilišna biblioteka*, Zagreb 1913., 9.-10., 29.

⁴⁹ Josip BADALIĆ, "Svečano otvaranje preuređene Knjižnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti", 56/1952., 204.-223.

li, do razvijanja knjižnica s dvojnou funkcijom. Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu počinje slijediti taj trend⁵⁰, što nam je u svojim zapisima posvjedočio i prvi hrvatski sveučilišni knjižničar I. Kostrenčić (1875.-1911.) “Naša sveučilišna biblioteka kako je to već i prije iztaknuto mora da vrši dvije službe i to onu sveučil. biblioteke i nacionalne biblioteke, - a time je u njoj i obseg i količina rada malne dvostruka, nego što je to u bibliotekama koje služe u sveučilišnim svrhama”. Kostrenčić kaže da “uz zadaću da pribira književni materijal za sveučil. obuku”, sveučilišna knjižnica je imala i zadaću “da prikuplja i ono književno blago, koje se odnosi u svim granama narodnoga života i na sve hrvatske zemlje”.⁵¹

*Zgrade, prostori i organizacija poslovanja*⁵²

Glavni problem njemačkih knjižnica u 19. stoljeću bio je nedostatak odgovarajućih prostora za knjižnične zgrade, jer najčešće su knjižnice bile smještene u adaptiranim prostorima starih dvoraca (npr. Kiel, Bonn), samostana i isusovačkih kolegija (Breslau, Freiburg, Heidelberg) te u dijelovima palača, čija namjena ne odgovara potrebama modernoga knjižničnog poslovanja.⁵³ O tome nam jasno govore primjeri knjižnica u Freiburgu, Heidelbergu, sveučilišna knjižnica u Münchenu i dr. Do velike reforme njemačkih znanstvenih knjižnica, koja počinje nakon ujedinjenja Njemačke 1871. godine, knjižnice su bile skućene i nastojale su osigurati odgovarajuće prostore za smještaj knjiga, za rad korisnika i za osoblje. Knjige su obično bile poslagane u više redova ili na podu, izložene glodavcima i vlazi.⁵⁴ Često knjižničar nije imao svoj prostor, već je jedna prostorija služila i kao čitaonica i kao mjesto za posudbu knjiga, ali i kao radni prostor knjižničnog osoblja (npr. Dvorska knjižnica u Beču, sveučilišna knjižnica u Pragu i dr). Rijetke su knjižnice, poput sveučilišne knjižnice u Marburgu, su imale na zadovoljavajući način uređene posebne prostorije za posudbu i čitanje. Budući da su znanstveni časopisi imali sve veći doprinos u razvoju znanosti, tako se nametala potreba za posebnom čitaonicom periodike. Državna knjižnica u Münchenu je još 1840. godine uredila posebnu čitaonicu za znanstvene časopise, ali mnoge druge knjižnice imale su još desetljećima kasnije teškoća u uređenju

⁵⁰ D. Sečić je u svojoj doktorskoj disertaciji istraživala razvoj Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu u razdoblju od 1874. do 1918. godine, upravo s obzirom na njezinu dvojnou funkciju.

⁵¹ NSK, R 6247; S. NSK 79/1902.

⁵² U tom kontekstu, Ferdinand Eichler i mnogi drugi autori rabili su termin knjižnična tehnika (Bibliothekstechnik), kojim se je nastojalo obuhvatiti sve što se odnosilo na gradnju, organizaciju, uređenje i katalogiziranje u knjižnici. Usp. Ferdinand EICHLER; “Bibliothekstechnisches”, ZfBw, 11/1894., br. 7, 308.-319.

⁵³ K. DZIATZKO, n. dj., 96.-128.

⁵⁴ G. LEYH, “Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart”, *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), n. dj., 679.-683.

kvalitetnih čitaonica periodike (npr. knjižnice u Halleu, Greifswaldu, Kielu).⁵⁵

Tek sredinom 19. stoljeća pitanju prostora počinje se posvećivati potrebna pozornost na društvenome planu, a i u sklopu struke. Tada počinje gradnja odgovarajućih posebnih knjižničnih zgrada, a gotovo sve njemačke sveučilišne knjižnice se postupno počinju obnavljati. Tome je pridonijela povećana knjižna proizvodnja sa sve većim nakladama i ubrzan razvoj znanstvenih disciplina. Knjižnica je stoga trebala odgovoriti sve većim zahtjevima korisnika pa je bilo potrebno reorganizirati knjižnično poslovanje i iznaći arhitektonsko-tehnička rješenja za što svrsishodniju uporabu prostora. Stoga se u njemačkim knjižnicama koje se grade polovinom 19. stoljeća sve veća pozornost pridaje praktičnom uređenju prostorija koje su otvorene za korisnike. Uz velike središnje čitaonice nastoje se urediti razni tipovi drugih čitaonica - za knjige, rukopise, periodiku, posebne profesorske čitaonice, itd. Prostorije knjižničnim zgradama se diferenciraju i uređuju na načelima reda i praktičnosti (npr. zemaljska knjižnica u Stuttgartu, sveučilišna knjižnica u Heidelbergu i Halleu, državna knjižnica u Münchenu). Težnja za stvaranjem nove knjižnične arhitekture odražava se ponajprije u zadovoljavanju određenih sigurnosnih i tehničkih zahtjeva, koji se pak temelje na funkcionalnosti. Primjerice, prema standardima koji su u 19. stoljeću vladali u njemačkim zemljama, znanstvena knjižnica srednje veličine tražila je građevni prostor od oko 2500 do 5000 m². Također, poželjnim se smatralo da se nalazi na dobroj lokaciji, koja nije previše prometno opterećena, i da bude u blizini drugih znanstvenih ustanova. Pri konstruiranju i gradnji zgrade treba ostaviti otvorenu mogućnost za proširenje i nadogradnju novih prostora, zato što, smatra Georg Leyh, valja računati s neizbježnim porastom fonda u razdoblju od 25 do 30 godina. Tako se važnost knjižnice sve više počinje promatrati sa stajališta dostupnosti i mogućnosti učinkovitoga korištenja.⁵⁶

Godine 1893. objavljen je u Njemačkoj poznati arhitektonski priručnik, *Handbuch der Architektur*, u kojemu je jedno posebno poglavlje posvećeno zgradama arhiva, knjižnica i muzeja. U uvodnom dijelu donosi se kratka povijest knjižnica. Zatim je iscrpno predstavljen sadržaj knjižničnih prostora, od onih otvorenih za korisnike pa sve do zatvorenih spremišta. Također, sustavno su izloženi problemi vezani uz ravjetu i grijanje zgrade, uređenje interijera, zaštitu od požara, prašine, prejakog svjetla, ventilacije, uređenja polica i pultova i slično. Objašnjena su i tri načina organizacije knjižničnih prostora: visoke police s ljestvama, galerije i zatvorena spremišta. Objašnjene su i mogućnosti za organizaciju knjižnog fonda s obzirom na stručni raspored i razne druge elemente. Ta

⁵⁵ G. LEYH, "Das Haus und seine Einrichtung", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), Band 2. Bibliotheksverwaltung, Leipzig 1933., 73, 75.

⁵⁶ Isto, 38.-40., 74.

knjiga je u to doba postavila u Srednjoj Europi određene standarde za gradnju budućih knjižničnih zgrada, dajući različita moguća prostorna rješenja popraćena tekstom i odgovarajućim nacrtima zgrada i knjižničkog namještaja.⁵⁷

Njemački teoretičar i knjižničar Adolf Keysser, početkom 20. stoljeća smatrao je da pri gradnji knjižnične zgrade treba voditi računa o stalnom povećanju fonda. Po njegovom mišljenju, knjižnici su trebale postojati sljedeće prostorne cjeline: radni prostor, čitaonice, soba za posudbu građe, prostorija za istraživački rad, prostori za djelatnike knjižnice i velika spremišta. Preporučao je graditeljima europskih knjižnica da se ugledaju na američke uzore, jer se tamo u pravilu nikad nije štedilo na prostoru.⁵⁸

Na osnovi bogate knjižničarske prakse austrijski sveučilišni knjižničar iz Graza Ferdinand Eichler je u nizu svojih radova pisao o gradnji knjižnica ponajprije u Austriji i Njemačkoj, analizirajući primjere iz prošlosti (antika, renesansa, barok), kako bi na osnovi tih iskustva mogli izbjeći pogreške u novim projektima.⁵⁹ Po njegovu mišljenju svaka bi knjižnica, s obzirom na svoju vrijednost i važnosti i potrebe korisnika, trebala raspolagati odgovarajućim prostorom. Smatrao je da je pri gradnji potrebno uskladiti estetsku i funkcionalnu dimenziju knjižnice, jer bi svaka nova knjižnična zgrada trebala biti svojevrstan reprezentativni prostor i kao takva uzor. Osnovno načelo kojim bi se trebalo voditi pri gradnji jest odvajanje upravnih i službenih prostora od korisničkih, u kojima bi središnji prostor zauzimale čitaonice. Naglašavao je da bi također valjalo kvalitetno riješiti problem rasvjete⁶⁰, grijanja i provjetravanja prostora, tehničke probleme smještaja i dostupnosti građe te uređenje interijera.⁶¹ Eichler je na primjeru njemačkih knjižnica dao i procjenu materijalnih troškova gradnje.⁶² U cjelini gledano, možemo reći da je Ferdinand Eichler dobro poznao moguća arhitektonska rješenja za knjižnice⁶³, a posjedovao je i golemo stručno znanje na području knjižničarstva te je tako

⁵⁷ *Handbuch der Architektur*, Hrsg. V. Joseph Durm, Hermann Wagner, Eduard Schmitt, Heinrich Wagner. Teil 4., Halbband 6: Gebäude für Erziehung, Wissenschaft und Kunst. Heft 4: Archive, Bibliotheken, Museen, Darmstadt 1893., 43.-44.

⁵⁸ Adolf KEYSSER, *Das Bibliothekswesen als Gegenstand der öffentlichen Verwaltung*, Köln 1905., 34.-37.

⁵⁹ Ferdinand EICHLER, *Bibliothekspolitik am Ausgange des 19. Jhs.*, Leipzig 1897., 6.-9.

⁶⁰ Ferdinand EICHLER, "Moderne Bibliotheksbauten", *Mitteilungen des österr. Vereins für Bibliothekswesen* (dalje: MöVfB), 10/1905., br. 5, 132.-133. Eichler posebice analizira problem dnevnog i umjetnog svjetla.

⁶¹ Početkom 20. stoljeća sve više se koriste Lipmanove metalne police za knjige. Usp. G. LEYH, "Das Haus und seine Einrichtung", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), n. dj., 48.

⁶² Ferdinand EICHLER, "Moderne Bibliotheksbauten", MöVfB, 10/1906, br. 1, 1.-11.

⁶³ O tome svjedoči i Eichlerova kritika upućena autorima djela *Handbuch der Architektur*. Usp. F. EICHLER; "Bibliothekstechnisches", ZfBw, 11/1894., br. 7, 308.-319.

i svojim raspravama dao kvalitetan doprinos rješavanju problema vezanih uz gradnju knjižničnih prostora.⁶⁴ U tom kontekstu, ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Beču, od 1884. do 1903. godine, Ferdinand Grassauer govorio je o nastanku nove "knjižnične arhitekture" koja "treba kvalitetno riješiti probleme smještaja građe, i odgovoriti na novonastale potrebe korisnika za korištenjem knjižničnih prostora".⁶⁵

Arnim Gräsel je 1902. godine u svom djelu *Handbuch der Bibliothekslehre* dao prilog raspravi o gradnji knjižnica, tematizirajući čitav niz tehničkih problema vezanih uz moguće uređenje zgrade knjižnice. U poglavlju "O knjižničnim zgradama", Gräsel je uz odgovarajuća objašnjenja na primjerima iz prakse (Austrija, Njemačka, SAD, Francuska, itd.), dao zanimljive skice i fotografije knjižničnih zgrada. Godine 1909. u Leipzigu je bilo objavljeno djelo *Der Bibliothekar und sein Beruf*, u kojem se upozoravalo na probleme korištenja prostora u starim knjižničnim zdanjima, a posebice se upozorava na nedostatak radnih prostora, garderoba, kao i na neadekvatnost interijera uopće.⁶⁶

Zanimljiv prikaz gradnje nove knjižnice u Marburgu, s mnoštvom tehničkih pojedinosti bitnih za knjižnično poslovanje dao je Johannes Roedinger u svom članku iz 1900. godine.⁶⁷

Po mišljenju G. Leyha krajem 19. i početkom 20. stoljeća svaka se knjižnica mogla podijeliti u tri prostorne cjeline:⁶⁸

1. Spremište za knjige (*das Magazin oder Bücherhaus*), u kojem se nalazi najveći dio knjižnog fonda. Spremišta su bila zatvorenog tipa, a pri njihovoj gradnji pridavala se posebna pozornost zaštiti od požara i glodavaca. Stoga se kao materijal za gradnju se sve više koriste željezne konstrukcije.
2. Prostori otvoreni za javnost (*die öffentlichen Räume*), a to su ponajprije razni tipovi čitaonica i prostor za posudbu građe.
3. Upravni dio (*die Verwaltungsräume*), u kojem se nalazila soba upravitelja knjižnice, prostor za akcesiju i uvezivanje građe te odgovarajuće pomoćne prostorije.⁶⁹

⁶⁴ Ferdinand EICHLER, "Umschau und Nachrichten-Österreich", ZfBw, 41/1924., November, 545.-547.

⁶⁵ F. GRASSAUER, "Ziele und Aufgaben des modernen Bibliothekswesen", ZfBw, 13/1896., br. 5/6, 239.-247.

⁶⁶ *Der Bibliothekar und sein Beruf*, Leipzig 1909., 9.

⁶⁷ Usp. Johannes ROEDINGER; "Das neue Bibliotheksgebäude zu Marburg", ZfBw, 17/1900., br. 8, 368.-372.

⁶⁸ Leyh je tu dao jednu opću sliku, jer bilo je jasno da svaka knjižnica nije imala na zadovoljavajući način uređenu svaku od navedenih prostornih cjelina.

⁶⁹ Isto, 40. Postojala je i četvrta prostorna cjelina, u kojoj su bila smještene tzv. tehnička postrojenja (npr. za grijanje, rasvjetu i dr.) bitna za normalno funkcioniranje knjižnice. Također, usp. *Handbuch der Architektur*, n. dj., 45.-46.

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća grade se nove knjižnične zgrade na sveučilištu u Beču (1884.), Grazu (1895.), Kölnu, Münchenu, Breslauu, Bonnu, Gießenu (1901.), Tübingenu (1910.), Erlangenu (1913.), Innsbrucku (1915.), a drugima se prostori proširuju, poput sveučilišnih knjižnica u Göttingenu, Jeni, Bonnu. Također, grade se i nove zgrade za zemaljske knjižnice u Karlsruheu, Stuttgartu, Wiesbadenu, te za prusku državnu knjižnicu u Berlinu. Nove su gradske knjižnice izgrađene u Breslauu, Augsburgu, Kasselu, Dortmundu i Kölnu. Ovim gradnjama knjižnice dobivaju kvalitetna spremišta, čitaonice, sobe za osoblje te niz tehničkih poboljšanja (npr. uvodi se električna rasvjeta, Lippmanove police i dr.).⁷⁰

U drugoj polovici 19. stoljeća u Austriji kao i u njemačkim knjižnicama nastoje se razviti i u djelo provesti odredbe tzv. kućnoga reda, koje se odnose na: sigurnost, zaštitu od požara, poplave i vlage, potrebu za urednošću i čistoćom u knjižnici kako bi se izbjegla opasnost od raznih insekata i štetočina, a postojala je i zabrana ulaska životinja u knjižnične prostore. Noću je u knjižnicama bilo organizirano dežurstvo za slučaj opasnosti.⁷¹

Zagrebačka sveučilišna knjižnica, kao i niz drugih njemačkih i austrijskih knjižnica, je također imala neadekvatan i nedostatan prostor. Zato je 1882. godine knjižnica, iz prostora gornjogradske gimnazije u kojem je bila smještena, preseljena u dio prostora ondašnjeg Sveučilišta⁷² (danas je to zgrada Rektorata i Pravnog fakulteta), gdje su bile uređene prikladne čitaonice i smještena knjižna građa. Unatoč preseljenju problem prostora je bio tek trenutačno riješen. Zato je Kostrenčić u svojim izvještajima Vladi i Senatu često isticao da upravo nedostatak prostora, uz problem novca i osoblja, predstavlja glavnu prepreku za daljnji razvoj knjižnice⁷³. Kostrenčić je kroz svojim djelovanjem stalno nastojao osigurati određeni dignitet knjižničarskoj struci. Stoga je već prije svog dolaska u Zagreb istaknuo zahtjev da se položaj sveučilišnog knjižničara i ostaloga knjižničnog osoblja uredi na način kako je to uređeno na austrijskim sveučilištima, budući da je zagrebačko sveučilište ustrojeno po tom uzoru⁷⁴.

Godine 1906. Ivan Kostrenčić je u dogovoru s akademjskim senatom, a slijedom dopisa Kraljevske zemaljske vlade, izradio izvještaj o potrebi za novim knjižničnim prostorom. U isto vrijeme je Vlada dostavila Saboru na razmatranje "Osnovu zakona o gradnji zgrade za knjižnicu sveuči-

⁷⁰ G. LEYH, Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart, *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (2), n. dj., 335.

⁷¹ F. GRASSAUER, *Handbuch für österreichische Universitäts und Studien Bibliotheken*, n. dj., 136.-137.

⁷² S. NSK 40/1875 i 42/1875.; S. PETROVIĆ, n. dj., 12.

⁷³ S. NSK 79/1902.

⁷⁴ NSK, R 6247.

lišta Franje Josipa I. u Zagrebu". Razloži za gradnju nove knjižnične zgrade bili su višestruki, a najčešće je isticana opasnost od požara i premali prostor s obzirom na porast potreba korisnika. Ova osnova je poduprta od Sabora, a i od cara 1907. godine pa je time bio stvoren zakonski okvir za gradnju nove knjižnice. Godine 1909. je bio raspisan natječaj za gradnju knjižnice na kojem su pobijedili arhitekti Rudolf Lubynski i Dionis Sunko. Prije gradnje su knjižničar Velimir Deželić⁷⁵, vladin inženjer Vladimir Sitzer i arhitekt Lubynski obavili studijsko putovanje da vide kako su izgrađene najnovije knjižnice. Oni su posjetili Knjižnicu visoke tehnike u Budimpešti i sveučilišne knjižnice u Kološvaru, Lavovu, Bratislavi, Berlinu i Leipzigu. Za banovanja dr. Nikole pl. Tomašića 29. srpnja 1910. je odlučeno da se treba pristupiti gradnji nove knjižnice. Tako je 21. veljače 1911. počela gradnja nove knjižnice i zemaljskog arhiva na Mažuranićevu trgu. Tada je predstojnik Odjela za bogoštovje i nastavu bio Milan Amruš⁷⁶, a od 27. siječnja 1911. ravnateljem Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu je imenovan V. Deželić (1911.-1919.)⁷⁷

Iz Kostrenčićeva pisma od 6. prosinca 1910. M. Amrušu, vidimo da je on, kao njegovi njemački kolege, pratio razvoj knjižnične arhitekture, budući da nastoji upozoriti na probleme vezane uz gradnju i položaj nove sveučilišne knjižnice u Zagrebu s obzirom na tehničke zahtjeve koje su proklamirali graditelji njemačkih knjižnica. Nova sveučilišna knjižnica u Zagrebu je zadovoljila visoke tehničko-sigurnosne i prostorne standarde (npr. zgrada je izolirana, izgrađena je od armiranog betona i željeza, ormari i police su od željeza, prostor je razdijeljen na tri dijela: za korisnike, spremišta te upravni dio, a uspješno je riješen i problem svjetla i provjetravanja), koje su postavili graditelji poučeni primjerima gradnje njemačkih knjižnica.⁷⁸

Ovaj kratki pregled svjedoči o važnosti gradnje kvalitetnoga knjižničnog prostora, na koji su upozoravali njemački knjižničari, pri čemu su naglašavali važnost suradnje arhitekata i knjižničara, kako bi zgrada knjižnice zadovoljila određene tehničke kriterije, estetske standarde, ali i funkcionalne potrebe korisnika.⁷⁹ Općenito gledano, stvaranjem nove knjižnične arhitekture nastojalo se izmijeniti sliku stvorenu početkom 19. stoljeća da su knjižnice "neudobni, hladni i prašnjavi prostori u koje

⁷⁵ Za pobliže upoznavanje života i rada V. Deželića pogledati Rudolf HORVAT, *Životopis Dra Velimira Deželića*, Zagreb 1914.

⁷⁶ NSK R 6248a. Usp. NSK, R 6247. Kostrenčić je isticao da mu je najveća zadovoljstina za uspješan rad zaključak Hrvatskog sabora o potrebi gradnje nove knjižnične zgrade, kako bi vrijedna građa bila dolično smještena.

⁷⁷ R. HORVAT, n. dj., 25.; D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 166, 220.

⁷⁸ S. PETROVIĆ, n. dj., 20.-23., 25, 29.

⁷⁹ Osvrt na ovu temu, ali s obzirom na austrijski prostor i Kraljevsku sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu od 1874. do 1918. godine, dala je u svojoj disertaciji Dora Sečić.

rijetko tko dolazi”, te ih učiniti svrsishodnijima i bolje prilagođenima potrebama korisnika.⁸⁰ Gradnjama novih knjižnica nakon 1870. godine uspjelo se donekle promijeniti negativne predodžbe o knjižnicama.

Knjižnične zbirke i katalozi

Problem povećanja fonda i s tim u vezi rast troškova u njemačkim sveučilišnim knjižnicama ukratko je u članku *Die deutschen Universitäts-Bibliotheken, ihre Mittel und ihre Bedürfnisse*, izložio Adalbert Roquette. Sve veće potrebe u njemačkim sveučilišnim knjižnicama povećale su u razdoblju od 1870. do 1892. godine rast troškova za 133%. On se ujedno potužio da njemačke knjižnice, koje se financiraju iz državne ili iz gradske blagajne, dobivaju premalu novčanu pomoć za nabavu literature.⁸¹ Richard Ullrich je 1905. godine u svojoj studiji obradio problem obrade i korištenja građe na visokim školama. Pritom je, kao pomoć za točnije lociranje potreba i problema, razradio i odgovarajući upitnik za knjižničare. Pitanja koja su tu postavljena vezana su uz knjižnično poslovanje, i kreću se u rasponu od razmatranja prostorne problematike i stanja fonda do utvrđivanja financijskih zahtjeva i stručnosti osoblja. Takav sistematičan pokušaj analize mogućih zapreka u radu, na samom početku 20. stoljeća, odražava svijest o važnosti položaja knjižnice u društvu.⁸²

F. Grassauer je vrlo pregledno obradio načine nabave građe za austrijske sveučilišne i studijske knjižnice, a to su:

- Kupnja, koja se odvijala u dogovoru s profesorima odgovarajuće škole, zato što se nastojalo da kupljena djela budu iskoristiva u znanstvenom i nastavnom smislu. Novac za kupnju dobivao se dotacijom (koju je određeno učilište imalo od države), od školarina, poklonom i dr.;
- Dar, kojim je knjižnica obično dobivala knjige od neke osobe ili Ministarstva za kulturu i nastavu. Uvjet za primanje dara bio je da knjižnica može knjigama slobodno raspolagati;
- Obvezatni primjerak, koji su sukladno zakonima iz 1807. i 1815. godine dobivale sveučilišne, studijske i zemaljske odnosno provincijske knjižnice. Na taj način knjižnice su dobivale vrijednu građu iz područja povijesti, umjetnosti, znanosti i dr.;

⁸⁰ Tako je F. A. Ebert opisao sveučilišne knjižnice u Njemačkoj početkom 19. stoljeća. Usp. G. LEYH, *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, u: *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (1), n. dj., 727.

⁸¹ Adalbert ROQUETE; “Die deutschen Universitäts-Bibliotheken ihre Mittel und ihre Bedürfnisse”, *Beiträge zur Theorie und Praxis des Buch- und Bibliothekswesens* 1(1893), Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, Heft 6, Leipzig 1893., 40.-61.

⁸² Usp. za detaljnije razmatranje djelo Richard ULLRICH, *Benutzung und Einrichtung der Lehrerbibliotheken an höheren Schulen*, Berlin 1905.

- Zamjena, kojom su knjižnice mijenjale duplikate, a zauzvrat su dobivale građu koju nisu imale, a koja se po sadržaju uklapala u fond dotične knjižnice. Za vrijednost građe koja je išla u zamjenu, knjižnica je trebala dobiti jednakovrijedna djela. U sistemu zamjene knjižnice su obično potpisivale određeni protokol o suradnji (npr. to je bio slučaj s knjižnicama u Pragu, Linzu, Salzburgu i drugdje).⁸³

U njemačkim knjižnicama postojale su krajem 19. i početkom 20. stoljeća, prema Gräselu, dvije osnovne vrste kataloga: opći (univerzalni) i posebni (specijalni). Prvi su se dijelili na znanstvene ili stručne, abecedne i mjesne kataloge. Uz njih se još koristio i opći predmetni katalog, koji je bio abecedno uređen, a obuhvaćao je cijeli fond knjižnice. Ovi katalogi su predstavljali tzv. glavne kataloge. U sporedne kataloge spadali su posebni (specijalni) katalogi, koji su obuhvaćali građu poput inkunabula, disertacija, raznih rukopisa, itd.⁸⁴ Gräselova stajališta dijeli i A. Keysser, koji smatra da je za uspješnost poslovanja velikih njemačkih knjižnica bilo važno stanje kataloga, budući da su sve imale abecedni i stručni katalog, a neke još i specijalne kataloge.⁸⁵ Katalogi su u njemačkim knjižnicama bili najčešće uvezani ili u obliku listića. U povijesti razvoja kataloga i katalogizacije, dugo je glavnu riječ u Njemačkoj vodila sveučilišna knjižnica u Göttingenu, u kojoj je napravljen najvažniji i najpoznatiji kataložni sistem koji su rabile njemačke knjižnice u 19. stoljeću i dijelu 20. stoljeća. Nastojao se u potpunosti obuhvatiti knjižni fond dvama glavnim katalogizacijama, koji su bili međusobno povezani te su pomagali korisnicima pri snalaženju u knjižnoj građi. Abecedni katalog koji je 1845. godine napravljen u Göttingenu imao je preko 200 svezaka. Godine 1875. katalog je iznosio već 422 sveska, a knjižnica je imala još i predmetni, mjesni i stručni katalog.⁸⁶

F. Grassauer je u austrijskim knjižnicama razlikovao dvije osnovne vrste kataloga: glavni i sporedni. Posebno je napominjao da se svi katalogi moraju uredno i pažljivo voditi te da je potrebno težiti standardizaciji pri katalogizaciji, a u tu svrhu su postojali posebni kataložni obrasci. Katalogizaciji građe u austrijskim knjižnicama se pristupalo vrlo ozbiljno, tako da se, primjerice, nisu smjele bez dozvole Ministarstva za nastavu poduzimati znatnije izmjene u kataložnom sistemu. Glavni katalogi koje su austrijske knjižnice trebale posjedovati bili su:

⁸³ E. REYER, "Zur Bibliotheksstatistik", ZfBw, 10/1893., br. 4/5, 180-189.; F. GRASSAUER, *Handbuch für österreichische Universitäts und Studien Bibliotheken*, n. dj., 3., 38., 53.-64. Također, situaciju na prostoru Austrije, ali s posebnim osvrtom na posudbu građe, dobro je prikazao Ernst Schultze. Usp. Ernst SCHULTZE, *Freie öffentliche Bibliotheken: Volksbibliotheken und Lesehallen*, Stettin 1900., 207.-219.

⁸⁴ Arnim GRÄSEL, *Handbuch der bibliothekslehre*, Leipzig 1902., 221.-224.

⁸⁵ A. KEYSSER, n. dj., 37.-40.

⁸⁶ G. LEYH, *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*, u: *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (2), n. dj. 390.

1. inventarni katalog, koji je registrirao sva djela koja dotična knjižnica posjeduje;
2. osnovni (matični) katalog koji čini zbroj svih listića nastalih na osnovu popisa posjedovane građe u knjižnici. Ti listići se izrađuju na kartonima, i može ih koristiti samo knjižnično osoblje;
3. imenski katalog, ili opći abecedni katalog, koji se sastoji od listića tiskanih abecednim redom i povezanih u sveščiće;
4. znanstveni ili stručni katalog, koji obuhvaća opća i specijalna područja znanstvenog djelovanja;
5. katalog rukopisa;
6. katalog zabranjenih djela.⁸⁷

Sporedni katalozi u austrijskim knjižnicama izrađivali su se tek nakon što je knjižnica imala uredno sastavljen glavni katalog. Od sporednih kataloga, instrukcijom su se preporučivali ovi katalozi:

- *Catalogus criticus* (katalog rijetkosti), koji je vođen u knjižnicama u Pragu i Ljubljani;
- Katalog inkunabula, koje su nastale do 1500. ili do 1530. Postojao je u knjižnicama u Beču, Pragu, Innsbrücku, Grazu, Salzburgu, Linzu, L'ovu i Olmoucu;
- *Catalogus bibliothecae patriae*, koji je obuhvaćao djela vlastite zemlje (nacionalnu građu), a vodile su ga knjižnice u Grazu, Pragu, Innsbrücku, L'ovu, Salzburgu, Ljubljani, Černovcima i Klagenfurtu;
- Predmetni katalog⁸⁸, koji je bio svojevrsna dopuna specijalnom znanstvenom katalogu.

Uz ove kataloge, knjižnice u Austriji su posjedovale, prema svojim potrebama, i druge specifičnije vrste kataloga.⁸⁹

Tako je, primjerice, Knjižnica Pravoslavne akademije u Zagrebu za vrijeme uprave knjižničara Matije Smodeka (1841.-1875.) imala uz abecedni i stručni katalog, koji je sadržavao sljedeće skupine: I. Encyclopaedia, II. Philologia, III. Aesthetica, IV. Anthropologia, V. Philosophia, VI. Mathematica, VII. Physica, VIII. Medicina, IX. Historia, X. Politica, XI. Ius, XII. Theologia. Posebnu skupinu su činili duplikati⁹⁰. I. Kostrenčić

⁸⁷ F. GRASSAUER, *Handbuch für österreichische Universitäts und Studien Bibliotheken*, n. dj., 125.-131.

⁸⁸ Robert FOCKE, "Allgemeine Theorie der Klassifikation und kurzer Entwurf einer Instruktion für den Realkatalog", *Festschrift zur Begrüssung der sechsten Versammlung Deutscher Bibliothekare in Posen am 14. und 15. Juni 1905.*, Posen 1905., 5.-19.

⁸⁹ F. GRASSAUER, *Handbuch für österreichische Universitäts und Studien Bibliotheken*, n. dj., 130.-131.

⁹⁰ S. NSK 40/1875.

je nakon preseljenja knjižnice 1882. godine, na svoju ruku i bez posebno za to određenih novčanih sredstava, počeo prikupljati stare hrvatske i srpske knjige i rukopise, te djela koja su Hrvati i Srbi tijekom minulih stoljeća napisali i tiskali na raznim jezicima. Ta zbirka je bila skupljena "marom i ljubavi bibliotekara, te je sastavljen o njoj uz potrebne inventare i posebni i stručni alfabetski katalog". Tako je i u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu postojao *catalogus bibliothecae patriae*⁹¹. U tom opsežnom poslu Kostrenčiću je pomagao i V. Deželić. Uz abecedni i stručni katalog, Kostrenčić i Deželić su izradili katalog rukopisa i inkunabula.⁹²

Do osamdesetih godina 19. stoljeća u Austriji je gotovo posvuda vladao stručni raspored knjiga na policama, a nakon toga, pod utjecajem francuskih ideja, prelazi se na *numerus currens*. To je utjecalo na oblikovanje i dimenzije kataloga.⁹³ Uzor svim austrijskim knjižnicama bila je krajem 19. i početkom 20. stoljeća sveučilišna knjižnica u Beču. Kada je 1883/84. trebala preseliti u nove prostore, novi ravnatelj F. Grassauer odlučio je da je treba reorganizirati i izraditi nove kataloge. Knjige su prvo bile signirane na *numerus currens*, i nanovo katalogizirane. Da bismo mogli predočiti kako je u ono vrijeme tekla reorganizacija kataloga, prenosimo ovdje opis S. Frankfurtera, jednoga od sudionika toga posla. Posao s presigniranjem i katalogizacijom trajao je u bečkoj sveučilišnoj knjižnici više od 13 godina, a broj zaposlenih popeo se na 25. Unatoč tome nije izrađen stručni katalog, premda je on postao neophodan budući da knjige nisu više bile redane po stručnom rasporedu. S obzirom na to da je postojala potreba za izradom novoga stručnog kataloga, počelo se katalogizirati - raditi novi abecedni katalog. Uzor je bila Hartwigova shema u Halleu. Ministarstvo je odobrilo taj rad, ali je tražilo da se istovremeno obnovi i abecedni katalog. Lokalni repertoriji po strukama nisu se više vodili, ali popisi prinova koji su također vođeni po strukama, privremeno su mogli poslužiti umjesto stručnog kataloga. Knjižnica je imala sve u jednom abecednom katalogu (i karte i muzikalije i knjige). Katalog na listićima bio je temeljni instrument za rad knjižnice. Za katalog je odabran folio svezak 25x35 cm. Bibliotekari su pripremili listiće i označili što treba prepisati, a pisari su prepisivali. Prepisivanje je trebalo potrajati 3-4 godine (ukupno 60 folio svezaka). Jedinica se sastojala od redalice, naslova i signature - format se nije navodio.⁹⁴

Pruske instrukcije iz 1899. godine, koje predstavljaju najznačajniji katalogni pravilnik u zemljama njemačkoga jezičnog područja, uključujući

⁹¹ NSK, R 6247.

⁹² Detaljnije o tome, a posebno o Deželićevu doprinosu razvoju stručnog kataloga vidi D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 216.-228.

⁹³ H. ALKER, n. dj., 423-446.

⁹⁴ Salomon FRANKFURTER, "Erneuerung des alphabetischen Bandkatalogs der Wiener Universitätsbibliothek", *ZfBw*, 19/1902., br. 4, 175.-186.

čitavi srednjoeuropski pa i hrvatski prostor, bile su prihvaćene kao standard za abecedne kataloge i korištene su u Srednjoj Europi sve do najnovijih dana. One su našle širu primjenu u Njemačkoj, a u Austriji su se u prvo vrijeme koristile samo u sveučilišnoj knjižnici u Grazu. Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije Robert Teichl je u osvrtu na prošlost i sadašnjost austrijskog knjižničarstva ustvrdio da u Austriji nisu primjenjivana zajednička katalogna pravila.⁹⁵ Dakle, austrijske knjižnice su dugo slijedile svoju vlastitu tradiciju katalogizacije, a tek su tridesetih godina 20. stoljeća primijenile na širokoj osnovi načela Pruskih instrukcija. U Austriji su najpoznatija katalogna pravila bila pravila bečke Dvorske knjižnice iz 1901. godine. Ona su bila vrlo detaljno razjašnjena na 500 izabranih primjera iz prakse.

U pitanju stručnog kataloga jedan od autoriteta na tom području bio je Otto Hartwig, sveučilišni knjižničar iz Hallea. On je isticao da je za izradu stručnog kataloga potrebno izraditi jasnu klasifikacijsku shemu sa skupinama i podskupinama, te prikladne klasifikacijske oznake. Stoga, knjižničari su sa strahom prilazili tom opsežnom, napornom i dugotrajnom poslu. Hartwig je uz pomoć sveučilišnih profesora izradio klasifikacijsku shemu sa sljedećim skupinama:

- A. Knjižničarstvo i znanost uopće
  - Aa Knjižnična znanost
  - Ab Bibliografija itd.
- B. Svjetski jezici i orijentalni jezici
- C. Klasična filologija
- D. Nova filologija
- E. Lijepe umjetnosti
- F. Filozofija
- G. Pedagogija
- H. Kulturna povijest i svjetske religije
- I. Teologija
- K. Pravna znanost
- L. Znanost o državi
- M. Pomoćne povijesne znanosti
- N. Povijest
- O. Znanost o Zemlji
- P. Opće prirodne i matematičke znanosti

---

⁹⁵ Robert TEICHL, "Das österreichische Bibliothekswesen der Gegenwart", ZfBw, 43/1926., September-Oktober, 429.-438.

- Q. Fizika i meteorologija
- R. Kemija
- S. Prirodne znanosti (mineralogija, botanika, zoologija)
- T. Poljoprivreda i šumarstvo. Tehnologija
- U. Medicina

Iz ove se klasifikacije jasno vidi i koje su se discipline poučavale na sveučilištima. Hartwigova shema, objavljena 1889. godine, našla je široku primjenu u mnogim njemačkim knjižnicama te u knjižnicama na prostoru Srednje Europe. G. Leyh je mnogo godina kasnije utvrdio da je osim Hartwigove sheme jedino još klasifikacijska shema Kraljevske knjižnice u Berlinu imala širu primjenu u Njemačkoj. Utjecaj Hartwigove sheme bio je vidljiv i u nastojanjima hrvatskih knjižničara, I. Kostrenčića i V. Deželića, da krajem 19. i početkom 20. stoljeća izrade stručni katalog za Kraljevsku sveučilišnu knjižnicu u Zagrebu. Oni su dijelom preuzeli Hartwigovu shemu koju su prema potrebama dalje razvijali. Tako je njihova shema 1900. godine imala 11 skupina, a 1912. Deželić ju je modernizirao i sve discipline svrstao u 17 skupina.

Paul Ladewig je 1917. godine u članku "K sistematici knjižničarstva" izložio shemu klasifikacije u knjižničnoj znanosti, koja bi imala 19 skupina: časopisi, izvještaji i društvena izdanja, bibliografija, bibliografski katalozi, knjižarski i izdavački katalozi, priručnici, knjižnična znanosti, društvena povijest (samo ono što se odnosi na knjižnice), povijest znanost (fundamentalnih i primijenjenih), povijest pisma, povijest tiskarstva, tehnika tiska, knjižarstvo, opremanje i zaštita knjige, knjižnično poslovanje, izrada kataloga, klasifikacija, knjižnične zgrade i oprema.

Početkom 20. stoljeća Austrijsko knjižničarsko društvo je u svom glasilu, *Mitteilungen des österr. Vereins für Bibliothekswesen*, utemeljenome 1897. u Beču, pokrenulo raspravu o stručnom katalogu, koja je izazvala međunarodnu pozornost struke te priloge diskusiji iz SAD-a, Nizozemske, Švicarske i Njemačke. Ferdinand Eichler je u uvodnom članku obrazložio potrebna svojstva takvoga kataloga te njegovu važnost za knjižnicu. Osnovno pitanje na koje se tražio odgovor bilo je treba li u austrijskim knjižnicama primijeniti univerzalnu klasifikaciju (npr. Deweyevu ili UDK) ili treba i dalje zastupati stajalište da svaka knjižnica ima svoju vla-

⁹⁶ H. ALKER, n. dj., 423.-446.

⁹⁷ Rudolf KAISER, "Die Katalogisierung", *Handbuch der Bibliothekswissenschaften*, Band 2. Bibliotheksverwaltung, Leipzig 1933., 255.-256.

⁹⁸ Otto HARTWIG; "Schema des Realkatalogs der koeniglichen Universitaetsbibliothek zu Halle a. S.", *ZfBw*, 3. Beiheft/1889., 119.-145; D. SEČIĆ, Kraljevska sveučilišna knjižnica, n. dj., 146.-148.

⁹⁹ Paul LADEWIG, "Zur Systematik des Bibliothekswesens", *ZfBw*, 34/1917., br. 1, 39.-45.

¹⁰⁰ D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica u Zagrebu*, n. dj., 55.

stitu klasifikaciju, koja odgovara njezinu fondu, potrebama i interesima korisnika.¹⁰¹ U tom članku, ali i u drugim prilogima¹⁰², možemo uočiti Eichlerovo poznavanje problema katalogizacije i kataloga, kroz komparativnu analizu s većim europskim knjižnicama.¹⁰³ O znanju i informiranosti u pogledu ove problematike govori nam i činjenica da je A. Gräsel 1902. godine u svojoj knjizi opsežno prikazao Deweyevu decimalnu klasifikaciju. Druga tema, koja je potaknula široku diskusiju 1909. godine, bilo je pitanje stručnog osoblja i podjele rada u knjižnicama. Željelo se razgraničiti poslove s obzirom na stupanj obrazovanja, a razgovaralo se i o sustavu obrade građe. Osobito je zanimljiva bila problematika vezana uz pokušaje standardizacije unutarnje organizacije u svim knjižnicama te pitanje katalogizacije, odnosno skraćenoga kataložnog opisa. S obzirom na stupanj obrazovanja, u raspravama diljem Monarhije i Njemačke, prevladavalo je stajalište da katalogizaciju mogu obavljati ljudi s akademskom naobrazbom, dok prijepis obavljaju pisari s maturom.¹⁰⁴

Godine 1910. u Bruxellesu je održan međunarodni kongres za bibliografiju i dokumentaciju, a jedan od najvažnijih rezultata bio je dogovor oko međunarodne suradnje na području nacionalnih bibliografija. Svaka je zemlja trebala preuzeti odgovornost za obradu publikacija koje izlaze na njezinu teritoriju. Da bi se moglo izdavati bibliografije uporabive i za knjižnične kataloge, preporučilo se ujednačavanje pravila za katalogizaciju i bibliografiju. Na tom su kongresu donesene i smjernice za međuknjižničnu posudbu te međunarodnu zamjenu publikacija. Također, preporučena je primjena listića međunarodnog formata 7,5x12,5 cm, ali i opća primjena UDK. Za razvoj knjižničarske struke istaknuta je važnost redovitih svjetskih sastanaka knjižničara.¹⁰⁵ Što se tiče usporedbe anglo-američkih kataložnih pravila i zaključaka iz Bruxellesa, i težnje da se priđe međunarodnoj standardizaciji, zaključci 12. knjižničarskog kongresa njemačkih knjižničara održanog 1911. godine bili su: da se zbog razlika, posebno u tretiranju anonimnih publikacija, u dogledno vrijeme neće moći ujednačiti anglo-američka pravila s njemačkima. Premda pravila nisu jednaka, mogu se izmjenjivati tiskani listići, a svaka knjižnica napisat će po važećim pravilima redalicu. Time su se željele ujediniti barem knjižnice njemačkoga govornog područja jednim zajedničkim pravilnikom, za koji su polazište bile *Pruske instrukcije*.¹⁰⁶ G. Leyh je u prikazu

¹⁰¹ F. EICHLER; "Bibliothekstechnisches", *MöVfB*, 7/1903., br. 4, 174.-178.

¹⁰² F. EICHLER; "Bibliothekstechnisches", *ZfBw*, 11/1894., br. 7, 308.-319.

¹⁰³ F. EICHLER, "Wert und Verhältnis des systematischen und des Schlagwortkataloges", *ZfBw*, 41/1924., September-Oktober., 478.-488.; F. EICHLER; *Bibliothekspolitik am Ausgang des 19. Jhs.*, 10.-13.

¹⁰⁴ D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj. 56.

¹⁰⁵ Paul SCHWENKE, "Zwei internationale Kongresse in Bruessel", *ZfBw*, 27/1910., br. 11, 483.-501.; D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 57-58.

¹⁰⁶ Za detaljniji pregled *ZfBw*, 28/1911., te *Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der perussischen Bibliotheken vom 10. Mai 1889., 2. Ausg. in der Fassung vom 10. August 1908.*, Berlin 1909.

povijesti njemačkih knjižnica (u koji je uvrstio i austrijske knjižnice) 1957. godine napisao da obnavljanje kataloga, započeto 70-ih godina 19. stoljeća, u glavnini knjižnica do kraja Prvog svjetskog rata nije bilo dovršeno. On je dao i pregled kataloga u pojedinim knjižnicama, iz koje- ga se vidi da su vrlo rijetke bile knjižnice u kojima je sav fond bio obu- hvaćen katalogima. Prilike u standardizaciji abecednih kataloga počele su se popravljati tek sa širom primjenom *Pruskih instrukcija*, dok se sta- nje u stručnim katalogima nije ni tada bitno izmijenilo. Koristilo se mno- štvo različitih shema, koje su se često mijenjale, dorađivale itd.¹⁰⁷

Unatoč svemu, možemo primijetiti da tijekom 19. i početkom 20. sto- ljeća postoji težnja za standardizacijom kataloga i kataložnih pravilnika u cilju poboljšanja knjižničkog poslovanja.

Zaključak

Tijekom 19. stoljeća knjižnice su u njemačkim zemljama postale važan instrument za razvoj sveučilišne nastave i znanosti. Društvena svrhovi- tost knjižnica i knjižničarstva je bila prepoznata u njihovu doprinosu pri- kupljanju, čuvanju, obradi i organizaciji znanja. Zato mnoge knjižnice nastoje u tom razdoblju stvoriti što bolje kataloge, proširiti radne pro- store, učinkovitije organizirati svoje poslovanje i zaposliti stručno knjiž- ničarsko osoblje. U tom kontekstu je bila stvorena i odgovarajuća zakon- ska regulativa. Također su je u razvoju knjižnica i knjižničarstva nastoja- la iskoristiti postojeća znanstvena i tehnološka otkrića (npr. Lippmanove police, električna rasvjeta i dr.). Utjecaj tzv. nove knjižnične arhitekture koja je nastala u njemačkim zemljama u drugoj polovini 19. stoljeća vid- ljiv je pri gradnji Kraljevske sveučilišne knjižnice u Zagrebu, gdje su se nastojali primijeniti najnoviji standardi koji su vrijedili za knjižnične zgrade. Njemački knjižničari su se nastojali što bolje organizirati i pre- zentirati svoj rad kroz utemeljenje stručnih udruga, održavanjem knjižni- čarskih skupova i tečajeva te pokretanjem svojih časopisa. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća težnje za sveučilišnom institucionalizacijom i afir- macijom knjižničarstva dale su svoje prve rezultate.

Dolaskom Ivana Kostrenčića u Zagreb i utemeljenjem Kraljevske sveučilišne knjižnice Hrvatska se aktivnije uključuje u opće razvojne smjerove modernoga knjižničarstva. Kostrenčić je naučio “zanat” u Dvorskoj knjižnici u Beču pa je u svom tridesetpetogodišnjem radu u Za- grebu prilično vjerno preslikao svoja bečka iskustva i sistem rada koji je tamo naučio. Tako je Hartwigova shema stručnog kataloga u zagrebač-

¹⁰⁷ G. LEYH, Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart, *Handbuch der Bibliothekswissenschaften* (2), n. dj., 446.-448.; D. SEČIĆ, *Kraljevska sveučilišna knjižnica*, n. dj., 222.-226.; Albert PREDEEK, “Die Lage der deutschen Hochschulbibliotheken”, *ZfBw*, 46/1929., April, 184.-193. Predeek je još 1929. ustano- vio da nedostatak knjižničara predstavlja, uz ostalo, važnu prepreku pri izradi kvalitetnih specijalnih kataloga u njemačkim visokoškolskim knjižnicama.

koj sveučilišnoj knjižnici služila kao predložak za stvaranje stručnog kataloga. Također je pravila za katalogizaciju knjižne građe Dvorske knjižnice u Beču I. Kostrenčić modificirao i koristio za katalogizaciju u Zagrebu. Za razvoj hrvatskog knjižničarstva bili su značajni i Kostrenčićevi kontakti s kolegama u drugim zemljama, što je vidljivo iz njegove korespondencije. Stoga možemo reći da je hrvatsko sveučilišno knjižničarstvo tijekom druge polovine 19. i početkom 20. stoljeća nastojalo slijediti tradiciju i način rada najpoznatijih njemačkih knjižnica.

SUMMARY

GERMAN LIBRARIANSHIP AND WORK OF IVAN KOSTRENCIĆ ON THE DEVELOPMENT OF CROATIAN LIBRARIES

The subject of this research was the history of librarianship and the development of library science in the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century on the territory of Central Europe, particularly in Austria, Prussia and Croatia. Apart from giving a wider context of librarianship (achievements in building libraries, in establishing techniques for constructing and creating library collections and catalogues, in developing and establishing institutions for the librarian education, as well as in the organization of the library management). The Austrian and German librarianship and library science began at the beginning of the twentieth century applying a multidimensional approach to knowledge and showing a tendency towards re-estimation of the cultural heritage of the past. Thus, a way to an interdisciplinary approach to the development of librarianship, both as a science and a practical activity, was set. Modern trends affirm increasingly the need for such an approach to everything that surrounds us.